

FEL201 Varlık Felsefesi

Alper Yavuz

9 Mart 2022

İçindekiler

1 Giriş: Kiplik ve Ontoloji	2
1.1 Metafizik Nedir?	2
1.2 Kiplik	3
1.3 Ontoloji	6
1.4 Metafizik Konusunda Kuşkuculuk	8
2 Nedensellik	10
2.1 Üç Nedensellik Kuramı	11
2.2 Nedensel Olmayan Bağlantılar	13
2.3 Tartışmalı Durumlar	15
2.4 Şansa Dayalı Nedensellik	19
3 Özgürlük ve Belirlenimcilik	22
3.1 Temel Tanımlar	23
3.2 Katı Belirlenimcilik	24
3.3 Uyumculuk	25
3.4 Uyumsuzculuk	28
3.5 Basit Belirlenimsizcilik	31
3.6 İstemsiz Belirlenimsizcilik	32
3.7 Özgürlükçü Özne Nedenselliği	33
3.8 Uyumcu Özne Nedenselliği	35
4 Zaman	36
4.1 McTaggart'ın Uslamlaması	36
4.2 A Kuramı ve B Kuramı	39
4.3 Akış Hızı Uslamlaması	40
4.4 Görelilik Uslamlaması	41
4.5 "Neyse ki bitti!"	42

Bu ders notu şu kaynaktan hazırlanmıştır: Carroll ve Markosian (2010).

1. Bölüm

Giriş: Kiplik ve Ontoloji

1.1 Metafizik Nedir?

İlk olarak şu sorulabilir: Metafizik ne değildir? “Metafizik” kimi zamanlar mistik etkinlikleri nitelemek için kullanılan bir deyim. Bu derste tartışılacak metafizik bu türden bir şey değil.

“Metafizik” sözcüğünün etimolojisine bakalım. M.S. 1. yüzyılda Mısır’ın İskenderiye kentinde Aristoteles’in yapıtları toplanır. Orada Aristoteles’in belirli yazıları *Fizik* başlığı ile yayımlanır. Sonrasında yayımlanacak yazılarına ise “*Fizik*’ten Sonra” anlamına gelen *Metafizik* başlığı konur. Bu yazılarda varlık, özdeşlik, edimsellik, potansiyellik (gücüllük), zaman, değişim, nedensellik, töz, madde, form ve tümeller gibi sorunlar ele alındığından sonrasında bunlar ve benzeri sorunların tartışıldığı alan “Metafizik” olarak anılmaya başlandı. Aslında bu sorunlar Aristoteles’in başka yazılarında da (*Fizik* de içinde olmak üzere) tartışılır.

Peki, bu konuları birleştiren kavramsal bir tanım bulabilir miyiz? Böylesi bir tanım için sık sık şu söylenir: Metafizik, gerçekliğin doğası ile ilgili temel sorularla uğraşan felsefe dalıdır. Bu tanımla ilgili sorunlar var. Özellikle gerçeklikle ilgilenen başka disiplinler var. Örneğin biyoloji, ekonomi, tarih gibi. Yalnızca felsefeye baksak bile etik¹, epistemoloji² gibi gerçekliği anlamaya çalışan alt dallar var. Bunların ilgilendiği sorunları çıkartırsak geriye metafiziğin alanı kalmış diyebilir miyiz? Etik ve epistemoloji sorunlarını çıkartırsak geriye bir dizi sorun kalır:

- ontoloji: temel varlık kategorilerinin incelenmesi
- zamanın doğası
- zihin-beden sorunu: zihinle ilgili olgular ve bunların fiziksel temelleri arasındaki ilişkinin incelenmesi

¹Etik doğru, yanlış, iyi, kötü ile ilgili temel soruları araştırır.

²Epistemoloji bilgi ve gerekçelendirme ile ilgili temel soruları araştırır.

- kişi özdeşliği sorunu: zaman içinde bir kişinin aynı kişi kalmasının koşullarının incelenmesi
- özgürlük ve belirlenimcilik sorunu: özgür eylem için gerekli koşulların incelenmesi
- doğa yasalarının neliği sorunu
- nedensellik
- maddi nesnelere doğası: bir nesne ve yapıldığı madde arasındaki ilişki ile iki ya da daha fazla nesnenin birleşerek başka bir nesneyi oluşturmasının koşullarıyla ilgili soruların incelenmesi

1.2 Kiplik

Metafiziğin temel önemdeki konularından biri *kipliktir*. Kiplik *zorunluluk/olumsallık* kavram çiftiyle ilgilidir. Şu önermeler metafizik olarak zorunludur, yanlış olamazlar:

- (1) Kant akıllıdır ya da Kant akıllı değildir.
- (2) $2 + 2 = 4$.
- (3) Kırmızı bir renktir.
- (4) Bütün bekârlar evlenmemiştir.

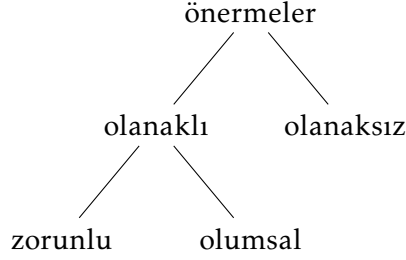
Şu önermeler ise metafizik olarak olanaksızdır. Bunlar hiçbir koşulda doğru olamazlar:

- (5) Kant akıllıdır ve Kant akıllı değildir.
- (6) $2 + 2 = 5$.
- (7) Kırmızı bir renk değildir.
- (8) Bütün bekârlar evlenmemiş değildir.

Aşağıdaki önermeler ise olumsaldır. Olumsal önermelerin doğru ya da yanlış olup olmadığına dünyanın durumuna bakarak karar veriyoruz. Bunların doğruyken yanlış ya da yanlışken doğru olabileceklerini kabul ederiz:

- (9) Kant zekidir.
- (10) Buzdolabında dört tane portakal vardır.
- (11) Kimi itfaiye arabaları kırmızı renktedir.
- (12) En küçük kıta Asya'dır.

Zorunlu ve olumsal önerme kümeleri beraber olanaklı önermeleri oluştururlar. Bir önerme ancak olanaklıysa onun zorunlu doğru ya da olumsal doğru olduğundan söz edebiliriz. Olanaksız önermeler doğru olamadıkları için onlar için zorunluluk ya da olumsallık söz konusu olmaz. Şekil 1.1 önermelerin kiplik bakımından sınıflandırılmasını göstermektedir.

Şekil 1.1: Önermelerin kiplik bakımından sınıflandırılması

Metafizik zorunluluktan başka zorunluluk türleri de vardır. İlk olarak fiziksel zorunluluk doğa yasaları ile ilgilidir. Örneğin termodinamik yasalarına göre dışarıdan enerji verilmezse bir makinenin devinimi bir süre sonra sonlanır. Bu, var olan doğa yasalarına göre zorunludur. Örneğin bir otomobil ancak yakıtı bitene kadar devinimini sürdürebilir. Burada bir metafizik zorunluluktan söz edemiyoruz. Doğa yasaları başka türlü olabilirdi. Ancak var olan yasalara göre ortada bir fiziksel zorunluluk vardır.

Bir diğer zorunluluk türü epistemik (bilgisel) zorunluluktur. Fiziksel zorunluluk bir önermenin “kabul edilmiş doğa yasalarına göre” zorunlu çıkmasıydı. Epistemik zorunluluk ise bir önermenin “eldeki kanıtlara göre” kabul edilmesinin zorunlu olması ya da bir başka deyişle, kesin olmasıdır. Örneğin Fermat’ın Son Teoremi 1990’larda kanıtlanmadan önce bu kuramla ilgili eldeki veriler ışığında “Fermat’ın Son Teoremi’nin yanlış çıkması olanaklı” diyen birisi doğru bir şey söylemiş olurdu. O dönem eldeki kanıtlara göre bu kuramın yanlış çıkması kabul edilebilir bir düşünceydi. Buna karşılık bu teorem, diğer bütün matematik doğruları gibi her zaman metafizik olarak zorunlu bir doğrudur.

Metafizik ve epistemik zorunluluk tartışmasıyla ilgili önemli bir kavram çifti *a priori/a posteriori*’dir. Bir önerme kavrandığında yalnızca akıl yoluyla doğruluğu saptanabiliyorsa o önerme *a priori* doğrudur. Bu türden bir önermenin kavranması için algı ya da deney gerekebilir ancak doğruluğun saptanması için buna gerek olmamalıdır. *A priori* yanlış önermeler de vardır. Bunların dışında kalan *a priori* olarak yargılanamayan önermeler ise *a posteriori*dir.

Metafizik olarak zorunlu önermeler ve *a priori* önermeler arasında çoğunlukla bir örtüşme vardır. Örneğin yukarıdaki önerme kümelerinden ilkindekiler hem metafizik olarak zorunlu hem de *a priori* doğrudurlar. İkinci kümedekiler ise hem metafizik olarak olanaksız hem de *a priori* yan-

lıştırılar. Üçüncü kümedekiler ise hem metafizik olarak olumsal hem de a posterioridirler.

1970'lere kadar metafizik zorunluluk ve a priori doğruluğun bütün önerme örnekleri için örtüştüğü düşünülüyordu. Metafizik olarak zorunlu önermeler doğru olmak zorundalar öyleyse onların doğruluğu bütünüyle kavram çözümlemesi ile bilinebilir gibi bir yaklaşım vardı. Bu görüşün değişmesine neden olan filozof Saul Kripke'dir (d. 1940). Kripke "Su H₂O'dur" gibi bir önermenin doğrusya zorunlu olması gerektiğini ancak bu önermenin doğruluğunun hiçbir biçimde su kavramının çözümlemesi ile bulunamayacağını, dolayısıyla önermenin a priori olamayacağını savundu. Buna göre zorunluluk ve a priorilik dikkatle ayrılması gereken kavramlardır.

Felsefede tanım türünden formüller "eğer ve ancak" mantıksal deyimi yardımıyla verilir. Bilgi Felsefesindeki örnek şuydu: A , p 'yi eğer ve ancak şu üç koşul gerçekleşiyorsa biliyordur:

- (i) A , p 'ye inanıyor.
- (ii) A 'nın p 'ye inancı gerekçelenmiştir.
- (iii) p doğrudur.

Böylelikle bilmek kavramının geçerli bir biçimde kullanılabilmesinin gerekli ve yeterli koşulları verilmiş olur. Bu üç koşulun gerçekleşmesi A 'nın p 'yi bilmesi için yeterlidir. Aynı zamanda bu üç koşul p 'nin bilinmesi için gereklidir. Koşullardan biri sağlanmıyorsa bilgi söz konusu olmaz.

Peki, metafizik zorunluluk için de böyle bir tanım verilebilir mi? Zorunluluk ve olanaklılığı birbiri cinsinden şöyle tanımlamak denenebilir:

- p eğer ve ancak değil- p metafizik olarak olanaklı değilse metafizik olarak zorunludur.
- p eğer ve ancak değil- p metafizik olarak zorunlu değilse metafizik olarak olanaklıdır.

Bu döngüsel tanımlar kuşkusuz çok açıklayıcı değildir. Daha açıklayıcı bir tanım David Lewis'in (1941-2001) olanaklı dünyalardan yararlanan tanımıdır. Lewis'e göre bizim dünyamız olan edimsel dünya dışında başka olanaklı dünyalar da vardır. Metafizik olanaklılık var olan doğa yasalarının farklı olabileceği durumları da içeren geniş bir olanaklılık türüdür. Örneğin ışık hızından daha hızlı yolculuk yapılabilen bir dünya metafizik açıdan olanaklı bir dünyadır. Olanaklı dünya kavramından yararlanarak Lewis zorunluluk ve olanaklılığı şöyle açıklar:

- p eğer ve ancak bütün olanaklı dünyalarda doğrusya metafizik olarak zorunludur.

- p eğer ve ancak en az bir olanaklı dünyada doğruysa metafizik olarak olanaklıdır.

Lewis için diğer olanaklı dünyalar ya da yalnızca “dünyalar” en az bizimki kadar gerçektirler. Bunlar da içinde türlü varlıklar olan evren boyutlarında yerlerdir. Sonuç olarak Lewis kipsellik kavramlarını açıklamak için ontolojisine olanaklı dünyaları da katmıştır. Buradan ontolojiyle ilgili soruya geçebiliriz. Ontolojimizi neye göre belirleyeceğiz? Nelerin var olduğunu, nelerin var olmadığını söyleyeceğiz?

1.3 Ontoloji

İlk olarak bir varolanlar listesi ve var olmayanlar listesi yapabiliriz.

Var olanlar	Var olmayanlar
Mars	Volkan
Ankara	Atlantis
Ronaldo	Kaptan Tsubasa
Oksijen	Flojiston
Secretariat	Pegasus

İlk listeyi ikinciden ayıran ne olabilir. Buradaki örnekler için şunlar söylenebilir: Yalnızca ilk listedekilerin uzayda bir konumları var. Yine yalnızca ilk listedekilerin neden-etki ilişkisine girebilirler. Ancak bu ayırıcı gibi görünen ölçütler başka örnekler için sorun yaratabilirler. Örneğin Tanrı'nın ya da sayıların uzayda yer kaplamadıkları için var olmadıklarını mı söyleyeceğiz? Yine Tanrı'nın evrenin nedeni olduğu söylenir. Öyleyse ikinci ölçüte göre Tanrı'nın var olduğunu ancak sayıların var olmadığını mı söyleyeceğiz?

Ontologlar var olmanın ne demek olduğundan çok nelerin var olduğu sorusu ile ilgilenirler. Ancak bu soruyu da tek tek şeyleri inceleyerek değil varlık kategorilerini inceleyerek yanıtlamaya çalışırlar. Örneğin şunların varlıkları sorgulanır:

- maddi nesnelere
- olaylar
- olgular
- ruhlar (maddi olmayan türden)
- özellikler ve ilişkiler
- edimsel olmayan olanaklı dünyalar
- sayılar

- kümeler

Bunlar birer varlık kategorisiyseler bu kategorilerdeki şeylerin doğası nasıldır, sorusu da ontolojinin ilgilendiği bir diğer sorudur? Örneğin olaylar ya da olguları nasıl anlamalıyız, sayıların ne tür varlıkları olduğunu düşünmeliyiz, gibi.

Peki, ontoloji bu varlık araştırmasını nasıl yapıyor? Ontolojinin temel yöntemi deneysel ya da gözleme dayalı değil, kuramsaldır. Ontolojinin kuramsal araştırması ise şöyle işler. Belirli türden önermeler alınır ve bu önermeler doğruysa nelerin var olması gerektiği saptanmaya çalışılır. Örneğin matematik için “ $2+2=4$ ” gibi bir önerme alınıp bundan 2 ve 4 sayılarının var oldukları sonucu ya da toplama işlemi özdeşlik ilişkisi türünden şeylerin var oldukları sonucu çıkar mı gibi sorulara yanıt aranır. Bir başka örnek olarak biyolojiyle ilgili bir sav ele alınıp buradan tek tek canlılar dışında canlı türlerinin var olduğu sonucunun çıkıp çıkmadığının sorgulanmasını verebiliriz. Bu türden sorularla amacın bir önermenin *ontolojik yükünü* (ontological commitment) saptamak olduğu söylenir.

Quine ontolojik yükün saptanması yaklaşımının ana savunucusudur. Quine’a göre bir tümcenin ontolojik yükünü saptamak için o tümceyi yüklemeler mantığının diline çevirmek gerekir. Bu çevrim sırasında tümcede geçen niceleyicilerin tanım kümesinin (domain of quantification) saptanması gerekir. Quine, bir tümcenin doğru olması durumunda o tümcedeki değişkenlerin tanım kümesindeki şeylerin varlığının kabul edilmesi gerektiği sonucuna varır. Örneğin “Bütün kuğular beyazdır” gibi bir tümce yüklemeler mantığında şuna dönüşür.

(13) Bütün x ’ler için, x kuğuyorsa x beyazdır.

Burada aslında yalnızca x değişkeninin yerine geçebilen şeylerin varlığını kabul etmiş oluruz. Bunlar da tikel varlıklardır. Kuğuluk, beyazlık gibi tümellerin varlığına gerek olmaz. Quine bu yaklaşımını “Var olmak bir değişkenin değeri olmaktır.” sloganıyla dile getirir.

Felsefe kuramları da kimi şeylerin varlıklarını gerektirdiğinden onların da ontolojik yüklerinden söz edebiliriz. Örneğin Lewis’in kiplik açıklamasının ontolojik yükü olanaklı dünyalardır.

Ontolojik yük belirlemek için kimi zaman tümcenin yeniden yazılması gerekebilir. Şu örneklere bakalım:

(14) Ortalama bir Amerikan ailesinin 1,81 çocuğu vardır.

(15) Pegasus yoktur.

Bu iki tümcede de yüzeysel düşünüldüğünde tuhaf ontolojik yükler varmış gibi görünür. Örneğin ilk tümce mantık dilinde şöyle söylenebilir mi: Bir aile var, bu aile bir Amerikan ailesi, bu ortalama bir aile ve bu ailenin 1,81 tane çocuğu var. Bu tümcenin doğruluğu bizi 1,81 tane çocuğu olan

bir ailenin varlığını kabul etmeye götürür gibi görünüyor. Bu ise saçmadır. Öyleyse bu tümceyi şöyle başka bir biçime dönüştürmeliyiz.

- (16) Amerika'da toplam çocuk sayısının toplam aile sayısına bölünmesi ile 1,81 elde edilir.

İkinci örnek ise Quine'in tartıştığı bir örnek. Bu tümce doğru bir şey söyler gibi görünür bir yandan da Pegasus'un var olmadığını öne sürüyor. Pegasus yoksa "Pegasus" sözcüğü de anlamsız çıkmaz mı? Bu sözcük anlamsızsa tümcenin bütünü de anlamsız olmaz mı? Öyleyse anlamsız bir tümce nasıl doğru olur? Ortada paradoksal bir durum varmış gibi görünür. Quine bu paradoksa Russell'in betimlemeler kuramından yararlanarak bir çözüm önerir. Buna göre "Pegasus" sözcüğünün anlamı Pegasus ile değil "Bellerophon'tes'in yakaladığı kanatlı at" gibi bir betimleme ile verilebilir. "Pegasus" bu betimlemenin yerine geçen bir kısaltmadır yalnızca. Bu durumda ilk tümce şuna dönüşür:

- (17) Bellerophon'tes'in yakaladığı kanatlı at yoktur.

Bu tümcenin doğruluğu ise Pegasus'un varlığını kabul etmemizi gerektirmez.

Olanaklı dünyalar ile ilgili ontolojik tartışmalar da benzerdir. Zorunluluk ve olanaklılık kavramlarını Lewis gibi olanaklı dünyaların varlığını kabul etmeden açıklayabiliyorsak olanaklı dünyaların varlığını kabul etmemiz gerekemeyebilir.

1.4 Metafizik Konusunda Kuşkuculuk

Metafiziğe yapılan eleştirilerden biri metafiziğin bilgimizi aşan savlarda bulunuyor olmasının doğurduğu sonuçlarla ilgilidir. Örneğin bir metafizikçi töz ikiciliğini savunuyorsa, ona karşı şu söylenebilir: Benim yalnızca kendi zihnime doğrudan erişimim vardır. Başka insanların yalnızca bedenlerini ve davranışlarını gözlemlerim. Örneğin Ayşe ile konuştuğumu düşünüyorum ancak bilebildiğim yalnızca karşımda Ayşe'nin bedeni ile eyleyen bir zihnin bulunduğu. Bu zihnin Ayşe'nin zihni olup olmadığının garantisi yoktur. Bir kişinin o kişi olmasını sağlayan şey töz ikiciliğine göre (en azından Descartesçi sürümünde) belirli bir ruhtur. Bu ruha erişimim yoksa ben aslında kiminle konuştuğumu bilmiyorumdur. Bu ise saçma bir sonuç.

Benzer kuşkucu uslamalar diğer metafizik sorunları için de söylenebilir. Metafizik kuramlar bilgimizi aşan bir alanla ilgili sonuçlar doğurduğundan, metafizik kuramların doğru olması durumunda aslında kuramın söylediği şeyi bilmediğimiz gibi bir sonuç çıkıyor.

Kuşkucu uslamalara verilebilecek yanıtlardan ilki bilmediğimiz doğruların da bulunduğu. Örneğin 1 Ocak 1900 tarihinde yeryüzünde yaşayan kaç karınca olduğu sorusunun doğru bir yanıtı vardır ancak bu yanıtı

kimse bilmez. Dolayısıyla bir şeyin bilinmemesinden öyle bir doğru olmadığı sonucu çıkmamalı.

Kuşkucu uslamalara verilebilecek bir diğer yanıt bunların Berkeley ya da benzeri düşünceleri 20. yy'da savunan fenomenalistlerin (örn. Ayer) öne sürdüğü kabul edilmesi güç sonuçları doğurması. Berkeley'e göre tek bir töz vardır; o da zihinseldir. Masa, sandalye gibi çevremizde gördüğümüz şeyler maddi değil zihinseldir. Bunların varlığı zihinlerimize bağlıdır. Fenomenalistler de maddi nesnelere ilgili tümcelerin duyusallıkla ilgili tümcelere dönüştürülmesi gerektiğini söylerler. Bu görüşlerin metafizik sonuçları en az kuşkucuların geleneksel metafiziğin karşılaştığını öne sürdükleri sonuçlar kadar kabul edilemezdir.

Son olarak kuşkuculuğun aslında metafizik alanın dışında bilgi alanında da kabul edilmez sonuçlar doğurduğu söylenmeli. Örneğin hayvanat bahçesinde üzerinde "zebra" yazan bir kafesin önündeysen kafesin içinde gördüğüm dört ayaklı çizgili şeyin zebra olduğunu düşünürüm. Buna karşılık bir kuşkucu bana karşımda bir zebra gördüğümü aslında bilmediğimi çünkü bu gördüğümün zebra görünümü verilmiş başka bir hayvan olması olanağının yanlışlığını bilmediğimi söyler. Kuşkucuların geleneksel metafiziğe yönelttikleri eleştiriler de aslında bunlara benzer. Dolayısıyla ortada metafiziğe özgü değil genel bir sorun var. Kuşkucu uslamaların sonucu olarak aslında dış dünya ile ilgili hiçbir şey bilmediğimiz sonucu çıkar. Metafizik savlar da dış dünyanın parçası olarak bilinemezler.

2. Bölüm

Nedensellik

Basit bir nedensellik örneği: Kolum masadaki bardağa çarptı ve bardaktaki su döküldü. Bunu şöyle söyleriz:

- (1) Kolumun bardağa çarpması suyun dökülmesine neden oldu.

Aynı şeyi şöyle de söyleyebiliriz:

- (2) Kolumun bardağa çarpması ve suyun dökülmesi arasında nedensellik ilişkisi var.

Nedensellik ile ilgili bir ayrım genel-durum (ya da özellik-düzeyinde) nedenselliği ile tekil-durum nedenselliği arasında yapılabilir. Yukarıdaki bir tekil-durum nedenselliği örneğiydi. Buna karşılık bir de şu türden örnekler var: Sigara içmek kansere neden olur. Burada bir genelleme olduğu, sigara içmenin çoğu durumda kansere neden olduğu gibi bir düşünce olduğu açık. Buradaki ilişkiyi özellikler arasında da düşünebiliriz: Sigara içme özelliği kansere yakalanma özelliğinin nedenidir. Nedensellik ile ilgili tartışmalar çoğunlukla tekil-durum örnekleri üzerinden yürütülür.

Belirli bir nedensellik ilişkisi çok farklı biçimlerde dile getirilebilir. Örneğin şunlar yukarıdaki örneğin farklı anlatımlarıdır:

- (3) Kolumun çarpması suyun dökülmesine neden oldu.

- (4) Ben suyun dökülmesine neden oldum.

İlk örnekte bir olayın başka bir olaya neden olması söz konusuysen ikinci örnekte ise bir kişinin (ya da öznenin) bir olaya neden olmasından söz edilir.

Nedensellik tartışmaları daha çok şu biçimde gösterilebilecek olaylar arası ilişki olarak yürütülür: c , e 'ye neden oldu. Bunu şöyle de anlayabiliriz: c , e 'nin nedenlerinden biridir. Bu ikisinin nedensellik tartışması açısından benzer biçimde anlaşılması gerekir.

Olay nedir sorusu önemli bir felsefi sorudur. Bu konuda iki temel görüşten biri olayları iç yapısı olmayan şeyler olarak düşünürken (Davidson) diğer görüş olayların bir öznenin bir özelliği bir zaman taşıması olarak görülür (Kim).

2.1 Üç Nedensellik Kuramı

Farklı nedensellik kuramlarının ortak kabul ettikleri bir gereklilik şudur: c , e 'nin nedeniyse hem c hem de e gerçekleşmiştir.

Nedensellik konusunda göreceğimiz üç görüşten ilki Hume'un (1711-1776) görüşüdür. Hume'un görüşünü *sürekli birliktelik* olarak nitelendirip biraz güncelleştirerek şöyle dile getirebiliriz:

Sürekli Birliktelik c e 'ye eğer ve ancak F ve G gibi ilkini c 'nin ikincisini e 'nin taşıdığı iki özellik varsa ve F türünden her olayı G türünden bir olay izliyorsa neden olur.

Bir örnek Vezüv yanardağının 79 yılında patlayarak Pompeii kentini yok etmesi: Buradaki olayın belirli bir karmaşık (bileşik) özelliği taşıması gerekir. Bu olayın bir yanardağ patlaması olması, bu patlamanın kentten belirli bir uzaklıktan daha yakın bir yerde gerçekleşmiş olması ve belirli bir kütle üzerinde lav püskürtülmüş olması gibi. Bunun gibi bir bileşik özellik hangi olay için sağlansa benzer bir etki (kent yok olması olayı) görülür. Öyleyse Vezüv yanardağının patlamasının Pompeii kentinin yok olmasına neden olduğunu söyleriz.

Hume'un bu görüşü için karşı örnekler üretmek olanaklıdır. Rastlantı sonucu yeni aldığım pantolonumun cebine koyduğum bütün bozuk paraların 1-liralık olduğunu ve bir süre sonra pantolonumu yırtıldığı için atmam zorunda kaldığımı düşünelim. Burada belirli bir bozuk para ile ilgili şöyle bir nedensellik kurabilir miyiz:

- (5) O bozuk paranın pantolonumun cebinde olması onun bir 1-liralık olmasına neden olur.

Bu, yukarıdaki formüle uygun bu önerme çünkü cebime her bozuk para koyma olayını cebimde bir 1-liralık bulunması olayı izler. Ancak sezgisel olarak burada bir nedensellik olmadığı açıktır. Öyleyse yukarıdaki formül hatalı sonuçlar verebiliyor. Bir başka klasik örnek de gece ve gündüzün birbirini izlemesi ancak birbirlerinin nedeni olmamasıdır.

"Sürekli birliktelik" anlayışının bir başka sürümü ise *zorunlu ve yeterli koşul* yaklaşımıdır:

Zorunlu ve Yeterli Koşul (ZYK) c , e 'ye eğer ve ancak c , e için zorunlu ve yeterli bir koşulsal neden olur.

Bir olayın gerçekleşmesi için öncelikle belirli koşullar oluşmalı. Burada, bu koşullar ve elbette belirli doğa yasaları varsayıldığında c 'nin e 'ye neden olmasından söz ediliyor. c zorunlu bir koşul olduğundan diğer öğeler o olmadan e 'yi ortaya çıkaramıyorlar. Öte yandan c , e 'nin gerçekleşmesi için diğer koşullarla birlikte yeterli olduğundan yeterli bir koşul olarak nitelendirilir. Burada c 'nin tek başına değil diğer koşullarla birlikte yeterli olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

ZYK yaklaşımında zorunluluk ve yeterlilik bildirme kipindeki koşullu bir önerme üzerinden düşünölmelidir. Örneğın:

$$(6) a, b, c \rightarrow e$$

Burada a , b ve c doğru olduğunda e de doğru olur. Dolayısıyla c yeterli koşulun zorunlu bir parçasıdır. c yanlış olsa e ortaya çıkmaz çünkü a ve b birlikte e 'nin ortaya çıkmasına yeterli gelmez.¹

Yukarıdaki örnekte Vezüv yanardağının patlaması ve patlamanın gerçekleştiğı koşullara bir de doğa yasalarını eklersek Pompeii kentinin yok oluşu sonucu ortaya çıkar. Söz konusu diğer koşullar ve doğa yasalarının beraberce bu yok oluş için yeterli gelmeyeceğı, yeterlilik için Vezüv'ün patlamasının da eklenmesi gerektiğı açıktır.

Yukarıdaki diğer örnekte ise cebime bozuk para koymam cebimde bir 1-liralık bulunması için yeterli bir koşul olmadığından o örnekte nedensel ilişki kurulamaz.

Nedensellik konusunda bir başka yaklaşım bir öncekinde olduğu gibi neden ve etki arasında zorunlu bir bağlantı olması gerektiğini savunan Lewis'in görüşüdür. Sezgisel olarak buradaki düşünce şu örnekle açıklanabilir. Ali bir evin camına taş atıp kırmış olsun. Bu durumda şu ikisi de doğru görünüyor:

(7) Ali'nin taşı atması camın kırılmasına neden oldu.

(8) Ali taşı atmasaydı cam kırılmayacaktı.

Buradan yola çıkarak Lewis şu nedensellik formölüne ulaşır:

Olgu-karşıtı Bağımlılık (OB) c , e 'ye eğer ve ancak c gerçekleşmeseydi e gerçekleşmeyecektiye neden olmuştur.

Buradaki koşulluluk dilek kipindedir (-se ekiyle görülür). Bildirme kipindeki koşullu önermeler ile dilek kipindeki koşullu önermeler arasındaki farkı görmek için şu örneklere bakalım:

(9) Oswald Kennedy'i öldürmediyse başkası öldürdü.

(10) Oswald Kennedy'i öldürmeseydi başkası öldürürdü.

¹Bu görüşü savunanlar arasında J. L. Mackie (1917-1981) ve Jonathan Bennett (d. 1930) sayılabilir.

İlki bildirme kipinde ve açıkça doğru bir koşullu önermeyken dilek kipindeki ikinci koşullu önermenin doğruluğu kuşkuludur.

Lewis'in nedensellik formülü şöyle de dile getirilebilir: c ve e arasında bir nedensellik ilişkisi eğer ve ancak e olgu-karşıtı olarak c 'ye bağımlıysa vardır.

Yukarıdaki örneklere yeniden bakarsak istenilen sonuçların alındığını görürüz:

- (11) O bozuk para pantolonumun cebinde olmasaydı, bir 1-liralık olmazdı. (yanlış)
- (12) Vezüv yanardağı patlmasaydı, Pompeii de yok olmazdı. (doğru)
- (13) Kol çarpmasaydı su dökülmezdi. (doğru)

2.2 Nedensel Olmayan Bağlantılar

Şimdi yukarıdaki nedensellik kuramlarını sınamak için birkaç durumu ele alalım. İlk olarak nedensel olmayan bağlantılara bakalım. Bunlara ilk örnek olarak yukarıdaki bozuk para örneğini düşünebiliriz. Orada nedensel bir bağlantı yoktu Bir diğer örnek için şunu düşünelim. Şöyle bir doğa yasası olduğunu varsayalım:

- (14) Ne zaman düzgün çalışan bir barometrenin göstergesi düşerse hemen peşinden bir fırtına meydana gelir.

Örneği şöyle sürdürelim. Bulduğumuz kente bir fırtına yaklaşıyor olsun. Atmosfer basıncı düştüğü için elimizdeki barometrenin göstergesi düşer. Bu durumda bir fırtınanın yaklaşmakta olduğunu öndeyileyebiliriz. Sürekli birliktelik yaklaşımı için bu örnekte bir sorun vardır. Barometredeki değişim fırtınanın gerçekleşmesinden önce olduğu için barometredeki değişimin fırtınaya neden olduğunu söylememiz gerekir ama bu açıkça yanlıştır.

Bu tür durumlara *epifenomen* adı verilir. Barometre göstergesinin azalması fırtına oluşmasını sağlayan süreçler içinde değildir; bu süreçler sonucunda ortaya çıkan ikincil bir olgudur, bir tür yan üründür. Nedenleri ve epifenomenleri birbirinden ayırt etmek önemlidir. Örneğin bir hastalığın nedenlerini ve semptomlarını birbirinden ayırmak doktorlar için kritik önem taşır.

Sürekli birliktelik gibi ZYK yaklaşımı için de bu örnek sorun oluşturur. Barometredeki değer düşmesi ve doğa yasaları birlikte fırtına sonucunu ortaya çıkarırlar. Öyleyse bunların fırtına için yeterli koşul olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte barometrede göstergenin düşmesinin burada etkisi olmasa da zorunlu bir bileşen olduğunu söyleyebiliriz. Doğa yasaları barometrede göstergenin düşmesi olmadan fırtınaya neden olamıyor.

Burada barometrenin düzgün çalıştığını da hesaba katmalıyız. Düzgün çalışan bir barometrede gösterge düşmeden fırtına ortaya çıkmaz. Öyleyse bu yaklaşıma göre barometre göstergesinin düşmesinin fırtınanın nedeni olduğu gibi istenmeyen bir sonuç çıkar.

Lewis'in OB yaklaşımına gelirsek burada örnek sorun yaratmıyor gibi görünüyor. Şöyle düşünelim. Barometrenin sorunsuz çalıştığını varsaydık. Dolayısıyla basınç değişimini hiç sektirmeden doğru göstermesi gerekir. Ancak olgu-karşıtı yaklaşım nedenselliği edimsel durum üzerinden değil olgu-karşıtı durum üzerinden formüle ettiği için burada barometrenin düşme göstermediği bir olanaklı durumu değerlendirmeliyiz. Bu durumda atmosfer basıncı düşmüşse fırtına yine gerçekleşirdi. Örneğin sorunsuz çalıştığını varsaydığımız barometrenin bu olanaklı durumda düzgün çalışmadığını düşünebiliriz. Bu olanaklı durum yukarıdaki OB yaklaşımı formülüne göre barometredeki düşmenin hiçbir durumda fırtınanın nedeni olmadığı sonucunu kabul etmemizi gerektirir. Demek ki OB yaklaşımı burada istenen sonucu veriyor.

Ancak bu yaklaşıma bir eleştiri getirilebilir. Şöyle düşünelim:

a: hava basıncının düşmesi

b: barometre göstergesinin azalması

c: fırtınanın çıkması

Buna göre **a** hem **b** hem de **c**'nin nedenidir. Nedenden etkiye değil de etki-den nedene giden olgu-karşıtı şu önermeye bakalım:

(15) Barometre göstergesi düşmeseydi, hava basıncı da düşmemiş olurdu.

Bunun peşinden şunu da söyleyebiliriz:

(16) Hava basıncı düşmeseydi fırtına meydana gelmezdi.

Bunlar doğruysa demek ki barometre göstergesinin düşmesi fırtınanın nedenidir diyebiliriz. Bu ise istenmeyen bir sonuçtur. OB yaklaşımı buna yanıt olarak etkiden nedene "geri giden" (backtracking) olgu karşıtı önermelerin yanlış olduğunu savunur. Buna gerekçe olarak ise bu türden geri giden önermelerde önbileşenin zamansal olarak artbileşenden sonra gelmesini gösterirler. Örnekte hava basıncının düşmesinin barometrenin göstergesinin düşmesinden önce gerçekleşir; bu nedenle barometre göstergesi düşmesi olayı ile ilgili olgu-karşıtı bir düşünce öne sürmek için öncesini sabit kabul etmek gerekir. Burada böyle olmadığı için hatalı sonuç alınmaktadır. Sonuç olarak, nedenselliği sınamak için kurulan olgu-karşıtı önermelerde önbileşen artbileşenden zamansal olarak önce gelmelidir.

Nedensel olmayan bağlantılara üçüncü türden bir örnek şudur. Sokrates ölünce karısı Ksantippi dul kaldı. Sokrates ölmeseydi Ksantippi dul kalmazdı. Aynı zamanda Sokrates'in ölümü Ksantippi'nin dul kalması için

zorunlu ve yeterli bir koşuldur. Öyleyse yukarıdaki iki yaklaşım da burada bir nedensel ilişki bulur. Ancak birçok filozof burada yalnızca kavramsal bir sorun olduğunu, iki olay arasında elle tutulur/fiziksel türden bir bağlantı olmadığını söyleyerek nedenselliği reddeder.

2.3 Tartışmalı Durumlar

Buraya kadar gördüğümüz bütün nedensellik görüşleri nedenin etkiden önce gelmiş olması gerektiğini örtük olarak varsayıyorlardı. Ancak kimi nedensellik durumlarında neden ve etki olayları aynı anda gerçekleşebilir gibi görünüyor. Örneğin yetkin derecede sert bir malzemedan yapılmış bir tahterevallinin bir yanının aşağıya inmesi diğer yanının yukarıya çıkmasına (ya da tam tersi) neden olur, deriz. Buna karşılık bu olaylar aynı zamanda gerçekleşir.

Böylesi yetkin malzemedan bir aracın olanaklı olmadığı söylenebilir ancak buradaki “olanaksızlık” fiziksel olanaksızlıktır. Bu varsayımda metafizik bir olanaksızlık yoktur.

Yukarıda gördüğümüz OB ve ZYK yaklaşımları bu örnekte bir nedensel ilişki olduğu sonucunu vereceklerdir: Tahterevallinin bir yanı inmesiydi diğer yanı yükselmeyecekti. Benzer biçimde tahterevallinin bir yanının inmesi diğer yanının yükselmesi için yeterli ve gerekli bir koşuldur. Ancak aynı olaylar için yükselmeyi de bu yaklaşımlara göre neden olarak alabiliyoruz. Bu durumda yükselme diğer yanın inmesinin nedeni oluyor. Öyleyse ortada bir *karşılıklı nedensellik* durumu var demek gerekir. Buna karşılık bu sonuç doğru görünmüyor. Sezgisel olarak inme olayının yükselme olayının nedeni olduğunu ama tersinin geçerli olmadığını söylemek eğilimindeyiz.

Nedensellik ile ilgili bir başka tartışmalı konu nedenler ile arka plan koşullarını birbirinden nasıl ayıracağımızdır. Şu örneğe bakalım: Ayşe evinin bahçesinde mangal yakmak istemektedir. Her şeyi hazırladıktan sonra kibriti çakar ve kibrit yanar. Burada Ayşe'nin kibriti çakması kibritin yanmasına neden oldu deriz. Peki, şöyle diyemez miyiz: Ortamdaki oksijenin varlığı kibritin yanmasına neden oldu. Böyle demek kulağa tuhaf geliyor. OB ve ZYK yaklaşımları böyle söylemenin kulağa tuhaf gelmesinin nedeninin oksijenin yanma için gerekli olduğunu verili kabul etmemiz ve konuşmanın taraflarınca zaten doğru kabul edilmiş bir şeyi yinelemenin tuhaf karşılanmasına bağlarlar. Bunun dışında oksijenin varlığının kibritin yanmasına neden olduğunu söylemekte bir yanlışlık yoktur.

Yukarıdaki örnekte oksijenin varlığının kibritin yanmasına neden olduğunu kabul ettiğimizde diğer arka plan koşulları için de benzer nedensellik soruları sormamızın önü açılır. Ancak bu yolla, giderek kabul edilmesi güç koşullara ulaşılır. Örneğin OB yaklaşımını düşünürsek şöyle şeyler söyleyebiliriz:

(17) Büyük Patlama olmasaydı, kibrit yanmazdı.

(18) Ayşe doğmamış olsaydı, kibrit yanmazdı.

(19) Ayşe'nin kibritini elinden almış olsaydım, kibrit yanmazdı.

Bunun sonucu olarak Büyük Patlamanın, Ayşe'nin doğmasının ve benim Ayşe'nin kibritini elinden almamış olmamın da kibritin yanmasının nedeni sayılması gerekir. Bunların neden sayılmasının tuhafılığı da karşılıklı konuşmada verili kabul edilmelerine bağlanabilir mi? Bunu söylemek pek uygun görünmüyor.

OB ve ZYK yaklaşımları çoğunlukla aynı sonucu veriyorlar ama her zaman değil. *Fazladan belirleme sorunu* (overdetermination) aradaki ayrılığı gösterebilir. Şu senaryoya bakalım. A ve B'den oluşan bir idam mangası bir idam mahkûmunun infazı için beklemektedir. İşaret verilir; A ve B tam olarak aynı anda silahlarını ateşlerler ve ikisi de mahkûmu kalbinden vururlar. İkisinin yaptığı atış da tek tek mahkûmun ölümüne yetecek türdendir. Sonuç olarak mahkûm ölür.

Bu senaryoda A ve B'nin atışlarının her biri için mahkûmun ölümüne neden oldu demek ilk başta usa uygun görünüyor. ZYK yaklaşımını düşündüğümüzde her bir atışın ölüm için zy koşul olduğunu söyleriz. Şöyle düşünebiliriz. Arka plan koşullarıyla birlikte ilk atışçının ateş etmesi mahkûmun ölümü sonucunu doğuruyor (entail). Dolayısıyla bunların toplamı mahkûmun ölümü için yeterli koşul. Bu yeterli koşul içinde ilk atışçının ateş açması zorunlu bir parça çünkü onu çıkardığımızda geri kalan koşullar aynı sonucu doğurmaz. İkinci atışçı için de aynı akıl yürütme geçerlidir.

OB yaklaşımı için ise aynı şeyi söyleyemeyiz gibi görünüyor. Bu yaklaşımda gerekli olan olgu-karşıtı değerlendirmeyi yaptığımızda şunları söylememiz gerekir:

(20) A ateş etmeseydi, mahkûm yine de ölürdü.

(21) B ateş etmeseydi, mahkûm yine de ölürdü.

Bu sonuç yukarıdaki A ve B'nin atışlarının her biri mahkûmun ölümüne neden oldu düşüncesiyle çelişti. Tek bir atış ölüm olayının nedeni olamaz gibi bir sonuç çıktı. Peki, OB yaklaşımı bu karşı çıkışa yanıt verebilir mi? Bu yaklaşım nedenselliğin şöyle betimlenmesini isteyebilir:

(22) Mahkûmun ölümüne *en az bir* silahın ateşlenmesi neden oldu.

Nedensellik tartışmalarındaki bir başka sorunlu durum *önleme* (pre-emption) örnekleridir. Şu örneğe bakalım. İki elektrik devre anahtarı (A ve B) birer kabloyla bir bağlantı kutusuna bağlıdır. Kutu da yine bir kabloyla bir ampule bağlıdır. Anahtarlar açıkken kutuya hiç akım ulaşmaz. Anahtarların ikisi peş peşe kapatılırsa kutu yalnızca ilk kapatılandan gelen akımın geçmesine izin verir. Anahtarlar aynı anda kapatılırsa kutu yalnızca A'dan gelen akımın geçişine izin verir.

Şimdi iki anahtarın aynı anda kapatıldığını varsayıp bu durumla ilgili nedensel ilişkilere bakalım. Burada neden olabilecek iki olay var (A'nın kapatılması ve B'nin kapatılması) ancak bunlardan biri diğerinin etki yapmasını önüyor. Yukarıdaki fazladan belirleme örneğiyle aradaki temel fark burada A ve B arasındaki asimetridir. A'nın kapatılması olayının diğerine bir önceliği var.

Bu örnekle ilgili yaygın kabul A'nın kapatılmasının ampulün yanmasına neden olduğu, B'nin kapatılmasının ise neden olmadığıdır. Peki, bu sonucu nedensellik kuramları ışığında değerlendiresek ne olur? OB yaklaşımında hatalı bir biçimde A'nın kapatılması neden olarak çıkmaz. Bunu görmek için şunun yanlış olduğunu görmek yeterlidir:

(23) A anahtarı kapatılmasaydı ampul yanmazdı.

ZYK yaklaşımına göreyse A'nın kapatılması doğru bir biçimde neden olarak çıkar ancak bunun yanı sıra hatalı bir biçimde B'nin kapatılması da neden olarak çıkar. B anahtarının kapatılması da ampulün yanması için zy koşuldur. Tek başına alındığında arka plan koşulları ve bu anahtarın kapatılması ampulün yanması için yeterlidir, anahtarın kapatılması da bu yeterli bütün içinde zorunlu bir bileşendir.

Lewis bu önleme durumlarını açıklamak için nedenselliğin birbiriyle olgu-karşıtı bağımlılık ilişkisi içinde olan bir olaylar zincirinin başı ve sonu arasındaki ilişki olarak görülebileceğini söyler. Buna göre şunu söyleyebiliyoruz:

(24) A anahtarı kapatılmasaydı A kablosundan çıkıp bağlantı kutusuna giren akım oluşmazdı.

(25) A kablosundan çıkıp bağlantı kutusuna giren akım oluşmasaydı, A kablosundan ampule giden akım oluşmazdı.

(26) A kablosundan ampule giden akım oluşmasaydı ampul yanmazdı.

Böylelikle A'nın kapatılması tek başına değil bir zincir aracılığıyla ampulün yanmasının nedeni olur. OB yaklaşımı nedenselliğin saptanmasında bu türden bir zincirin varlığının da gerekli olduğunu savunur. B'den ampule giden bu türden bir olaylar zinciri ise bulunmaz. Böylece örnekte B'nin kapatılması ile ampulün yanması arasında nedensel ilişkinin neden olmadığı açıklanmış olur.

ZYK yaklaşımı da benzer bir çözümü neden ve etki arasında biri diğerinin zy koşulu olan olaylar zincirinin aranması gerektiğini söyleyerek getirir. Buna göre her c nedeni ve e etkisi için arada bir başka olayın olması gerektiği ve c 'nin o olay için zy koşul olduğu, o olayın ise e için zy koşul olduğu söylenir. Örnekte B anahtarının kapatılması ile ampulün yanması arasında bu türden aracılık yapan (anahtardan ampule akımın ulaşması

gibi) bir olay olmadığı için zy zinciri oluşmaz ve B anahtarının kapatılmasının ampulün yanmasının nedeni olmadığını söylememiz gerekir.

Elektrik anahtarı örneğinde neden ve etki arasında bir dizi başka olayı ayırt edebiliyorduk. Ancak kimi olaylarda neden ve etki arasında olay bulamayabiliriz. Bir başka deyişle, neden etkiye doğrudan ulaşabilir. Örneğin Jonathan Schaffer'den gelen iki büyücünün büyü yapma senaryosunda olduğu gibi. Bu senaryoda yukarıdaki önleme durumuna benzer bir biçimde iki büyücünün de birinin diğerinin büyüünü engelleyecek büyüler yaptıklarını ancak farklı olarak burada etkinin doğrudan gerçekleştiğini düşünelim. Bir başka deyişle, büyüler aracısız, doğrudan etki etsinler. Bu durumda yukarıdaki açıklamalar geçerli olmaz. Öyleyse bu türden örnekler hem OB hem de ZYK için sorun oluşturmayı sürdürür.

Nedensellik ilişkisi ile ilgili tartışmalı konulardan biri bu ilişkinin geçişli bir ilişki olup olmadığıdır. Lewis'e göre nedensellik geçişlidir, buna karşılık olgu-karşıtı bağımlılık ilişkisi geçişli değildir. Bu nedenle nedensellik olgu-karşıtı bağımlılıkla bağlantılıdır ancak aynı şey değildir. Olgu-karşıtı bağımlılık nedensellik için yeterli ancak gerekli değildir. İki olay olgu-karşıtı bağımlılık ilişkisi içinde olmadan da nedensellik ilişkisi içinde olabilir. Elektrik anahtarı örneğinde ampulün yanması A anahtarının kapatılmasıyla olgu-karşıtı bağımlılık ilişkisi içinde değilken nedensellik ilişkisi içindeydi.

Geçişlilikle ilgili tartışmalı bir örnek Harty Field'den (d. 1946) gelir. Senaryoyu şöyle canlandırabiliriz: Kerem, Ali'yi öldürmek için evinin kapısına bomba bırakıyor. Ayşe bu bombayı fark edip etkisiz hale getiriyor. Bu durumda Kerem'in bombayı bırakması Ayşe'nin bombayı etkisiz hale getirmesine neden oluyor; Ayşe'nin bombayı etkisiz hale getirmesi Ali'nin ölmekten kurtulmasına neden oluyor; buna karşılık yine de Kerem'in bombayı bırakmasının Ali'nin ölmekten kurtulmasına neden olduğunu söylemek tuhaf kaçıyor.

Yukarıda Lewis'in nedenselliği olgu-karşıtı bağımlılık *zinciri* ile açıkladığını görmüştük. Böyle yapınca nedensellik ilişkisi geçişli çıkıyordu. Bu zincir yaklaşımını bir kenara bırakıp nedenselliği tek bir olgu-karşıtı bağımlılık ilişkisi olarak düşünürsek bu kez örneği açıklayabiliyoruz ancak nedenselliğin geçişli çıkmaması sonucunu kabul etmemiz gerekiyor. Bir başka deyişle, bu varsayım kabul edildiğinde, örnekle ilgili şu önerme yanlış olduğu için arada bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmazdı:

(27) Kerem bombayı bırakmasaydı Ali ölmekten kurtulamazdı.

Bu durumda istenen sonucu alırdık ancak olgu-karşıtı bağımlılık ilişkisi geçişli olmadığından nedenselliğin de geçişli olmadığı gibi epey tartışmalı bir sonuç da ortaya çıkardı.

2.4 Şansa Dayalı Nedensellik

Buraya kadar evrenin *belirlenimli* (deterministic) olduğunu varsaydık. Buna göre dünyanın belirli bir durumu ve doğa yasaları beraberce dünyanın sonraki durumlarını belirleyebiliyor diye düşündük. Ancak *belirlenimsiz* (indeterministic) ya da olasılıklı bir evren varsayımını da araştırmalıyız.

Fred Dretske (1932-2013) ve Aaron Snyder'in ürettiği şu örneğe bakalım. Bütünüyle rastgele sayı üreten bir makine olsun. Bu makinenin düğmesine basıldığında 1'den 100'e kadar bir sayı üretilsin. Her bir sayının gelme olasılığı 0,01'dir. Makinenin ucunda da bir kediye yönelmiş bir tabanca olsun. Bu tabanca makinede yalnızca 17 sayısı geldiği zaman ateşleniyor olsun. Bu koşullar altında makineyi çalıştırıyorum ve şanssızlık sonucu makine 17 sayısını üretiyor. Tabanca ateşleniyor ve kedi ölüyor.

Bu örnekte benim kedinin ölümüne neden olduğum söylenecektir. Bu ise ilginç bir sonuç. Nedensellik genellikle süreklilik ya da düzenlilikle ilişkilendirilir ancak bu örnekte herhangi bir düzenlilik durumu olmadığı gibi neden, etkinin ortaya çıkması için hiçbir bakımdan yeterli de değildir. Dahası nedenin, etkinin ortaya çıkmasını olası duruma getirdiğini bile söyleyemiyoruz çünkü buradaki olasılık yalnızca 0,01.

Bu türden şansa dayalı nedensellik durumları ZYK yaklaşımı için sorunludur. Örneğin yukarıdaki senaryoda makinenin çalıştırılması hiçbir biçimde kedinin ölümü için yeterli koşul olamaz.

OB yaklaşımı ise bu örnek için istenen sonucu veriyor gibi görünüyor. Makine çalıştırılmamış olsaydı kedi ölmeyecekti. Dolayısıyla ortada nedensel bir ilişki vardır. Ancak başka kimi örnekler için OB yaklaşımı da zorluk yaşayabilir. Rulet örneğine bakalım. Belirlenimli olmayan bir rulet çemberi olduğunu varsayalım. Var olan durum ve doğa yasaları topun kırmızıda mı yoksa siyahta mı duracağını belirlemiyor olsun. Şimdi bu türden bir rulet çemberine ek olarak çembere bağlı bir düğme olduğunu ve buna basıldığında mıknatısların devreye girerek topu kırmızı dilimlerden birine çektiğini düşünelim. Krupiyeye topu bırakıp düğmeye basar ve top kırmızı 32'ye düşer. Bu örnekte krupiyenin düğmeye basmasının topun kırmızıya düşmesine neden olduğunu söylemek isteriz. Ancak OB yaklaşımı istenen sonucu vermiyor çünkü bu düğmeye basılmasaydı da top yine kırmızıya düşebilirdi.

Lewis bu türden durumları açıklamak için OB yaklaşımına olasılıklılık düşüncesini ekler:

Olasılıklı Olgu-karşıtı Bağımlılık c , e 'ye eğer ve ancak c gerçekleşmeseydi e 'nin gerçekleşme şansı var olandan çok daha az olacaktıysa neden olmuştur.

Düğmeye basılmasaydı topun kırmızıya gelmesi şansı çok daha az olacaktı. Bu nedenle düğmeye basılmasının topun kırmızıya gelmesine neden olduğunu söyleyebiliyoruz.

Buradaki “çok daha az” deyimini kedi örneğiyle ilgili bir soru işareti yaratır. Makine nin düğmesine basılmasaydı kedinin ölme şansı 0,01’den daha düşük olacaktı. Bu olasılığı 0 kabul etsek bile 0’ın 0,01’den “çok daha düşük” olduğunu söyleyebiliyor muyuz?

Bir başka açıklama koşullu olasılıklar aracılığıyla verilebilir. Buradaki düşünce nedenin etkinin koşullu olasılığını artırmasıdır. Bir başka deyişle, neden gerçekleştiğinde etkinin olasılığı nedenin gerçekleşmediği bir duruma göre yükselmelidir:

Olasılık Artışı c , e 'ye eğer ve ancak c gerçekleştiğinde e 'nin gerçekleşme şansı c gerçekleşmediğinde e 'nin gerçekleşme şansından yüksekse neden olur.

Yukarıdaki örnekler için bu formül iyi çalışır. Makinenin kedinin yanına konması kedinin ölme olasılığını artırır (her ne kadar bu olasılık 0,01’i geçmese de), rulet masasındaki düğmeye basılması da topun kırmızı dilime düşme olasılığını 0,5’ten 1’e yükseltir.

Dretske ve Snyder, örneklerinde makinenin düğmesine basmanın makinenin 17 sayısını üretmesinin nedeni olmadığını ancak kedinin ölmesinin nedeni olduğunu söylerler. Bunun nedeni şans etmeni belirgin bir biçimde açık ve ortada olduğunda nedensellik ilişkisi kurmaktan kaçınmamız olabilir. Örneğin bir futbol maçından önce yazı tura atan hakemin tura geldiğinde paranın tura gelmesine neden olduğunu söylemek istemeyiz. Bunu söylersek sanki ortada hileli bir durum varmış gibi gelir kulağımıza. Dretske ve Snyder örneğinde de benzer bir durum var gibi duruyor. Makinenin çalıştırılmasının 17 sayısını vermesinin nedeni olmadığı düşüncesi ortada açıkça şansa dayalı bir durum olmasından kaynaklanıyor, denebilir. Buna karşılık makinenin çalıştırılması 17 sayısını vermesinin nedeni değilse kedinin ölmesinin nasıl nedeni olabilir sorusu yine de yanıtsız kalıyor.

Sonuç olarak şansa dayalı nedenselliği kabul etmek gerekir gibi görünüyor. Bunun en önemli gerekçesi evrenin belirlenimsiz çıkabilir olmasıdır. Böylesi bir evrende şansa dayalı nedenselliği reddedersek nedenselliğe hiçbir biçimde yer kalmamış olur.

Şansa dayalı nedensellik yaklaşımları da sorunsuz değildir. Şöyle bir senaryo düşünelim. Merlin 0,5 olasılıkla başarılı olacak bir büyü yaparak kralın ve prensin kurbağaya dönüşmesini ister. Morgana ise aynı olasılıkla kraliçe ve prensin kurbağaya dönüşmesi için büyü yapar. Sonuçta kral ve prens kurbağaya dönüşür. Kraliçe dönüşmez. Burada etkilerin kısmen örtüşmesi durumu söz konusudur. Merlin’in büyüü tam olarak başarılı olmuş gibi görüldüğü için burada Merlin’in kralın ve prensin kurbağaya dönüşmesine neden olduğunu söyleriz. Her ne kadar örtüşme olsa da Morgana prensin kurbağaya dönüşmesine neden olmamıştır. Ancak yukarıdaki olasılık artışı formülüne göre Morgana da prensin kurbağaya dönüşmesine neden olmuş çıkar. Bunun nedeni Morgana’nın büyü yapmasının prensin

kurbağaya dönüşmesi olasılığını büyü yapmaması durumuna göre yükseltmesidir.

Lewis'in olasılıklı OB yaklaşımı da istenen sonucu vermez. Morgana büyü yapmasaydı prensin kurbağaya dönüşme şansı var olan durumdan çok daha düşük olacaktı. Sonuç olarak iki yaklaşım da istenen sonucu vermedi.

Şimdi de önceki duruma benzer ancak bu kez büyülerin bütünüyle örtüştüğü bir örneği düşünelim. Merlin ve Morgana aynı amaçla, prensi kurbağaya dönüştürmek için, ayrı ayrı, 0,5 olasılıkla başarılı olacak büyüler yaparlar. Sonuçta prens kurbağaya dönüşür. Bu durumda hangisinin büyüünün işe yaradığını bilemeyiz. Her ikisinin de işe yaradığı durumu bir kenara bıraktığımızda ikisinden birinin büyüü işe yaraması gerektiğini söylemek isteriz. Burada yukarıdakiyle benzer bir sorun çıkar. İlkini işe yaradı diye varsaysak hem Lewis'in formülü hem de sonrasındaki formül ikincinin de neden olduğu sonucunu doğuruyor. Bunun nedeni Merlin'in büyüü çalışmamış olsa bile onun o büyüü yapmasının etkinin gerçekleşme olasılığını artırması ve olgu-karşıtı yaklaşımda da Merlin büyüü yapmamış olsa etkinin gerçekleşme olasılığının çok daha az olacağı sonucunun çıkmasıdır. Sonuç olarak bu örnekte nedenin iki seçenektен hangisi olduğunun belirlenememesi nedensellik açıklamaları için ciddi bir tehdittir. Lewis bu ciddi tehdidin varlığını kabul ediyor ancak bir çözüm önermiyor.

3. Bölüm

Özgürlük ve Belirlenimcilik

Yaşadığımız olayların geçmişteki olaylarla bir bağı olduğunu kabul ederiz. Örneğin sokakta bir fil görsem onun orada bulunmasının geçmişteki kimi olaylarla açıklanmasını isterim. O fil oraya nasıl geldi? Kim getirdi? Bu açıklamalarda sözü edilecek olaylar filin sokakta karşıma çıkmasını belirleyen olaylardır. Peki, geçmişin bütünüyle geleceği belirlediğini düşünebilir miyiz? Her olay bütünüyle geçmişteki olayların sonucu olabilir mi? Bunu daha iyi görmek için şu örneğe bakalım. Eve giderken yolda bir cüzdan bulduğumu varsayalım. Cüzdanın içinde yüklü bir miktar para olsun. Bu durumda önümde birkaç seçenek olur. Cüzdandaki kimliğe bakıp cüzdanı sahibine olduğu gibi geri götürebilirim. İçindeki paranın bir kısmını ya da hepsini aldıktan sonra cüzdanı sahibine geri götürebilirim. Parayı alıp cüzdanı olduğu yerde bırakabilirim ya da paraya hiç dokunmadan cüzdanı olduğu yerde bırakabilirim. Bunları düşünürken parayı ne yapmak istediğim de aklıma gelmiş olabilir. Örneğin almak istediğim bir bilgisayar oyununu bu parayla alabileceğimi düşünmüş olabilirim. Sonunda parayı alıp cüzdanı olduğu yerde bırakmaya karar verdiğimi varsayalım. Geleceği bütünüyle geçmiş belirliyorsa burada cüzdanı bulmam, sonrasında aklımdan geçenler ve en sonunda verdiğim karar da içinde olmak üzere her şeyin önceden belirlenmiş olduğu sonucuna varmamız gerekir. Dahası bütün bu olanların bir neden-etki zinciri düşünüldüğünde bir anlamda binlerce, on binlerce yıl öncesinden belirlendiği düşünülebilir.

Burada *belirlenimli* bir evren modeli varsayarsak parayı alıp cüzdanı olduğu yerde bırakma kararımın özgür bir karar olup olmadığı sorusu önem kazanır. Benim bir robottan ya da kurmalı bir oyuncaktan farkım olması için özgür eyleyebilmem gerekir. Ancak bu koşulda eylemlerimden dolayı ahlaksal sorumluluğum doğar.

Belirlenimsiz bir evren modeli varsayarsak olayların neden-etki bağlantılarına bir olasılıklı veya rastgele olma boyutu ekleyebiliriz. Örneğin beynimdeki belirli bir nöron ateşlenmesi olayına önceki olaylar yüzde elli olasılıkla neden oluyor olabilirler. Bu durumda parayı alma ya da bırakma

kararlarının her biri için şans yüzde elli olmuş olur. Böylece özgürlük için alan açılmış olur. Ancak yine de ahlaksal sorumluluk ortaya çıkmış gibi görünmez. Şans eseri ya da rastgele gerçekleşmiş bir olayın sonucundaki bir edimim için neden sorumlu olayım?

3.1 Temel Tanımlar

Özgürlük çok farklı biçimlerde anlaşılabilir. Örneğin düşünce özgürlüğü, ekonomik özgürlük gibi. Özgürlük ve belirlenimcilik tartışması için önemli olan ise ahlaksal sorumluluk doğuran özgürlüktür. Ahlaksal sorumluluk yalnızca özgür eyleyen insanlar için söz konusu olur.

İnsanların çoğu durumda eylemlerinden dolayı ahlaksal sorumlulukları olduğunu düşünürüz. Bu da demektir ki insanların en azından kimi zamanlar özgür davrandıklarını kabul ederiz. Öyleyse şöyle bir sav usa uygun görünür:

Özgür İstenç İnsanlar kimi durumlarda özgürce eyleler.

Kimi filozoflar bu sav uygun gibi görünen sava karşı çıkmışlar ve özgür istencin olanaklı olmadığını savunmuşlardır.

Belirlenimci filozofların temel varsayımı geçmişin gelecekte olacakları belirlediğidir. Belirlenimci düşüncenin en bilinen biçimi Aristoteles ve Kant gibi filozoflarda şu savla dile getirilir:

Evrensel (ya da Tümel) Nedensellik Gerçekleşen her olayın bir nedeni vardır.¹

Bununla yakından bağlantılı şu görüşü de kimi filozoflarda (örneğin Leibniz) buluruz:

Yeterli Neden (Reason) Meydana gelen her şeyin yeterli bir nedeni vardır.

Bu iki geleneksel savdan ilkinin ikincinin özel bir türü olarak düşünülebiliriz çünkü genel anlamda neden, “yeterli neden” türlerinden biridir.

Belirlenimciliğin açıklanmasında doğa yasaları ve *fiziksel olarak olanaklı* gelecek kavramları önem taşır. Fiziksel olanaklılık ve fiziksel zorunluluk *nomik kiplik*² kavramlarıdır. Bunlar doğa yasalarıyla bağlantılıdır. Olanaklılık ve zorunluluk kavramları mantık yasalarıyla ilgili olduğunda ise söz konusu olan *aletik kipliktir*³. Özgürlük tartışmasında bizim için ilgili olan nomik kiplik, yani fiziksel olanaklılık ve zorunluluktur. Bir şeyin fiziksel olarak olanaklı olması doğa yasalarının ona izin veriyor olmasıdır. Fiziksel zorunluluk ise bir şeyi doğa yasalarının gerektirmesidir. Öyleyse

¹ İlk nedenin özel olduğunu düşünenler de vardır. Örneğin Aristoteles.

² Burada “nomik” yasa ile ilgili anlamına gelir.

³ Burada “aletik” doğruluk ile ilgili anlamına gelir.

fiziksel olarak olanaklı gelecek, belirli bir zamanda, şeylerin doğa yasalarının izin verdiği biçimde o zamanın sonrasında alabileceği bir düzendir.

Belirlenimcilik tartışması için kimi varsayımlardan yararlanacağız. İlk olarak her verili durumu bir önerme ile dile getirebildiğimizi varsayacağız. İkinci olarak önermelerin “zamansız” (tenseless) olduklarını varsayacağız. Bu varsayıma göre önermeler zaman içinde doğruluk değerlerini değiştirmezler. Örneğin “Ronaldo Manchester United’ta oynuyor.” tümcesinin dile getirdiği önermenin doğruluk değeri bu önerme ne zaman söylendiyse ona göre belirlenmiştir. Sonrasında Ronaldo başka takıma geçse bile önermenin doğruluk değeri bir kere belirlendiği için değişmez.

Şimdi bir belirlenimcilik tanımı verebiliriz. Sezgisel olarak belirlenimcilik her bir an için yalnızca bir fiziksel olarak olanaklı gelecek olduğu düşüncesidir. Peter van Inwagen (d. 1942) bunu önermeler üzerinden şöyle dile getirir:

Belirlenimcilik Herhangi iki p_1, p_2 önermesi ve herhangi iki t_1, t_2 zamanı için p_1 dünyanın t_1 anındaki, p_2 ise dünyanın t_2 anındaki durumunu dile getiriyorken p_1 ve doğa yasaları beraber p_2 ’yi gerektirir.

Bu formülde dikkat çeken nokta t_2 ’nin t_1 ’den sonra olma gibi bir zorunluluğu olmadığı için şimdinin tek bir gelecek belirlemesi gibi şimdi tek bir geçmiş de belirler. Bir başka deyişle, t_1 şimdi t_2 ise geçmişte bir zaman olarak da düşünülebilir. Aynı formülü yalnızca geleceğe yönelik yazmak istersek şöyle olur:

Geleceğe-Yönelik Belirlenimcilik Herhangi iki p_1, p_2 önermesi ve herhangi iki t_1, t_2 zamanı için t_1, t_2 ’den önce ve p_1 dünyanın t_1 anındaki, p_2 ise dünyanın t_2 anındaki durumunu dile getiriyorken p_1 ve doğa yasaları beraber p_2 ’yi gerektirir.

Burada belirlenimcilik tanımı yukarıdaki evrensel nedensellik tanımından daha güçlü bir şey söylüyor. Evrensel nedensellik şans ya da rastlantıya dayalı bir nedensellik de olabilir. Doğa yasaları ve onlar için geçerli fiziksel zorunluluk ise şansa dayalı nedensellikle uyumlu değildir.

Belirlenimcilik ile ilgili bir soru bunun zorunlu bir doğru olup olmadığıdır. Felsefe tarihinde Leibniz ve Kant gibi filozoflara göre belirlenimcilik a priori ve zorunlu bir doğrudur. Günümüz filozoflarının çoğu ise bunun deneysel (a posteriori) bir konu olduğu, dolayısıyla doğruysa olumsal bir doğru olması gerektiği görüşündedirler.

3.2 Katı Belirlenimcilik

İster Leibniz ve Kant gibi belirlenimciliğin kavramsal bir doğru olduğuna, ister elimizdeki deneysel kanıtlar sonucu belirlenimciliğin doğru olduğuna

inanalım her durumda belirlenimcilik doğruysa bugünkü eylemlerim dünyanın milyonlarca yıl önceki durumu ve doğa yasalarınca “önceden belirlenmiş” (predetermined) olur. Bu durumda ahlaksal sorumluluğa karşı şöyle bir uslamlama verilebilir:

- (1) Belirlenimcilik doğrudur.
  - (2) Belirlenimcilik doğruysa her bir insan eylemi o eylemin öznesinin doğumundan önce oluşmuş koşullarca “önceden belirlenmiştir”.
  - (3) Her bir insan eylemi o eylemin öznesinin doğumundan önce oluşmuş koşullarca “önceden belirlenmiş” ise hiçbir insan hiçbir zaman özgür eylemiyordur.
  - (4) Hiçbir insan hiçbir zaman özgürce eylemiyorsa insanlar eylemlerinden dolayı hiçbir zaman ahlaksal sorumluluk taşımazlar.
-
- (5) İnsanlar eylemlerinden dolayı hiçbir zaman ahlaksal sorumluluk taşımazlar.

Bu uslamlamadaki sonuçtan kaçmanın iki yolu var. İlki zamanda yolculuk yapıp geçmişte oluşmuş koşulları değiştirebilme olanağının kabul edilmesi. İkincisi ise belirlenimli yasalara uymayan, maddi olmayan ruhlarımız olduğunun varsayılmasıdır. Bunların ikisi de çok çekici seçenekler değildir. İlkinin fiziksel ya da metafizik olarak olanaklı olup olmadığı açık değilken ikincide ise belirlenimsizlik varsayımının beraberinde getireceği aşağıda sözü edilecek sorunlar güçlük yaratır.

Bu tartışmalardan sonra katı belirlenimciliği yukarıdaki uslamlamayı kabul eden görüş olarak karakterize edebiliriz. Buna göre katı belirlenimcilik şu savlara bağlıdır:

- Katı Belirlenimcilik** (i) Belirlenimcilik doğrudur.
- (ii) Hiçbir insan hiçbir zaman özgürce eylemez.
  - (iii) İnsanlar eylemlerinden dolayı hiçbir zaman ahlaksal sorumluluk taşımazlar.

Birçok kuramcı bu görüşü hem kaçınılmaz hem de sevimsiz bulmaktadır. Peki, bu sonuçlardan kaçınmanın bir yolu yok mu?

3.3 Uyumculuk

Yukarıdaki uslamalamadaki sonuca karşı çıkmanın en umut verici yolu (3) numaralı öncüle karşı çıkmaktır. Bu koşullu bir önerme olduğuna göre ön bileşen doğru olduğunda art bileşenin yanlış olduğunu söylemek önermenin bütününe yanlış olduğunu söylemek anlamına gelir. Öyleyse (3) numaralı öncülü kabul etmemek fiziksel zorunluluk gereği eylemlerimiz biz doğmadan önce belirlenmiş olsa bile yine de özgürce eyleyebileceğimizi

söylemek anlamına gelir. Örneğin bu görüşe göre cüzdan örneğinde parayı alıp cüzdanı bırakma kararım her ne kadar ben doğmadan önce oluşmuş koşulların fiziksel olarak zorunlu sonucu olsa da eylemim yine de özgürdür.

Felsefede Aristoteles, Hume, Lewis gibi birçok filozof (3) numaralı öncülü kabul etmeyerek *uyumculuk* olarak nitelendirilen konumda yer alırlar:

Uyumculuk Özgür istenç belirlenimcilikle uyumludur.

Uyumcular görüşlerini desteklemek için örnek durumlar tartışırlar. Bu durumlarda bizim bir insanın özgürce eyleyip eylemediğini belirlerken dikkat ettiğimiz şeyin onun belirli bir güçlü etkinin (hipnoz gibi) altında olup olmadığıdır. Özgür görünen eylem örnekleri şunlar:

- Bir kişi bir trafik ışığında durur. Yeşil yanması için düğmeye basması gerektiğini görür. Düğmeye basmaya karar verir ve kendi isteğiyle düğmeye basar.
- Bir kişi bir pastaneye gider. Menüü inceler ve sevdiği tatlılardan biri olan tiramisuyu sipariş verir.
- Bir kişi bir bara girer. Orada bir silah görür. Silahı dikkatlice eline alır. O sırada düşmanlık duyduğu bir kişiyi sandalyeye bağlı bir biçimde karşısında görür. “Sonunda seni öldürme şansını buldum” diyerek alaycı bir biçimde gülümser ve silahı ateşleyerek düşmanını vurur.
- Bir kişi en yakın arkadaşına cüzdanındaki aile fotoğraflarını göstermek istemektedir. Cüzdanını arkadaşına gülümseyerek verir.

Şu eylemler ise özgür görünmemektedir:

- Elleri ve ayaklarından sıkıca sarılarak bedensel hareketleri denetlenmekte olan bir kişi kendi isteği dışında bir trafik lambasının yanına getirilmiştir. Bu kişi yine kendi isteği dışında yeşil ışığın yanmasını sağlayacak düğmeye basmaya zorlanır.
- Bir pastanede oturmakta olan bir kişi kendisine “mavi renkli ağaç” dendiğinde otomatik olarak “tiramisu” siparişi verecek biçimde hipnotize edilmiştir. Sipariş verme sırası bu kişiye geldiğinde masadaki-lerden biri “mavi renkli ağaç” der ve bu kişi “tiramisu” der. Böylelikle tiramisu siparişi vermiş olur.
- Marslılar bir kişinin beynine bir çip yerleştirmişlerdir. Bu kişi bu çip sayesinde ne istenirse yapacak, ne istenirse söyleyecektir. Marslılar bu kişiyi bir bara girmeye yönlendirip orada bir silah olarak masum bir kişiye ateş etmeye zorlarlar.

- Bir kişinin silah zoruyla yolu kesilip cüzdanı istenir. Cüzdanında para, kredi kartları ve aile fotoğrafları vardır. Özellikle aile fotoğraflarını karşısındakilerin görmesini istemez ancak isteksizce cüzdanını vermek zorunda kalır.

Bu örneklerde belirlenimcilikten ya da söz konusu kişilerin davranışlarının onlar doğmadan önceki koşullarca belirlendiği gibi bir varsayımdan söz etmeye gerek kalmadan ilk kümedekilerin özgür ikincilerin ise böyle olmayan eylemler olduklarını söyleyebildik. Uyumculara göre bu örneklerde görüldüğü üzere bir eylemin özgürlüğünden söz ederken örneğin dışsal zorlamanın, zihin denetleyen aletlerin ve zorlayıcı tehditlerin olmasını ve kişinin yapmak istediği ile yaptığı şeyin örtüşmesi koşullarının sağlanmasına dikkat ediyoruz. Bunların hiçbiri belirlenimciliğin doğru ya da yanlış çıkmasına bağlı değil. Öyleyse özgürlük aslında belirlenimciliğin doğru olmasıyla uyumludur. Bir başka deyişle, evren bütünüyle belirlenimli olsa bile özgür eylem olanaklıdır.

Şimdi üç uyumcu görüş örneği görelim. İlk olarak *Hobartçı Uyumculuğa*⁴ bakalım. Buna göre bir eylemin özgür olup olmadığına karar vermek için iki koşul değerlendirilmeli:

İstek Koşulu Kişi başka türlü eylemek isteseydi, başka türlü eylemeye karar verirdi.

Karar Koşulu Kişi başka türlü eylemeye karar verseydi, başka türlü eyleirdi.

Bu iki koşulu içeren Hobartçı uyumculuk tanımı ise şöyledir:

Hobartçı Uyumculuk Bir eylem eğer ve ancak hem İstek Koşulunu hem de Karar Koşulunu sağlıyorsa özgürdür.

Yukarıdaki örnekte cüzdandaki parayı almak yerine onu sahibine götürmek isteseydim buna karar verebilirdim; böyle bir karar verseydim cüzdanı sahibine götürürdüm. Bu da demektir ki parayı alıp cüzdanı olduğu yerde bırakmak benim özgür bir eylemimdi.

Hobartçı uyumculuk (ve benzer biçimde aşağıdaki diğer uyumcu görüşler) verdiği tanıma uygun çok sayıda özgür eylem olduğunu ve bu özgür eylemlerin ahlaksal sorumluluk doğurduğunu da savunur.

Bir başka uyumcu görüş ise *Staceçi Uyumculuktur*⁵. Burada bir eylemin sıra dışı bir zorlama sonucu gerçekleşmemiş olmasına vurgu yapılır:

Staceçi Uyumculuk Bir eylem eğer ve ancak zorlanmamışsa (unconstrained) özgürdür.

⁴R. E. Hobart'ın 1934 yılında yayımlanan yazısından çıkan bir görüştür.

⁵Bu görüş Walter T. Stace'in (1886-1967) 1952 yılında yayımlanan yazısından çıkar.

Peki, burada “zorlanmayı” nasıl anlamalıyız? Şöyle bir tanım verilebilir:

A eylemi *zorlanmamıştır* =df *A*'nın gerçekleşme anında, *A*'yı gerçekleştiren öznenin davranışı sıra dışı herhangi bir biçimde (örneğin yukarıdaki hipnoz, beyne çip yerleştirme durumlarında olduğu gibi) sınırlanmamıştır (inhibited).

Bu iki görüşü birleştirirsek şöyle üçüncü bir görüş daha elde ederiz:

Birleşik Uyumculuk Bir eylem eğer ve ancak (i) İstek Koşulunu ve Karar Koşulunu sağlıyorsa ve (ii) zorlanmamışsa özgürdür.

3.4 Uyumsuzculuk

Uyumculuk karşısında uyumsuzculuk yer alır. Uyumsuzculuğa göre eylemlerimizi doğumumuzdan önceki koşullar fiziksel olarak zorunlu kılıyorsa özgürlük söz konusu olamaz:

Uyumsuzculuk Özgür İstenç İlkesi Belirlenimcilik ile uyumsuzdur.

Uyumsuzculuk Katı Belirlenimcilik ile yakından bağlantılıdır. Çoğu Katı Belirlenimci özgür istenç sorununda Uyumsuzculuk görüşünü savunur.

Uyumsuzculuk için verilmiş uslamalardan en önemlisi Peter van Inwagen'a (d. 1942) ait “Sonuç Uslamlaması”dır. Bu usamlama şu iki ilkeye dayanır:

Yetersizliğin Aktarılması İlkesi Herhangi bir *S* kişisi ve *p* ve *q* önermeleri için (i) *p* doğru, (ii) *S*, *p*'nin doğru olması olgusunu değiştiremiyor, (iii) *q*, *p*'nin sonucu ve (iv) *S*, *q*'nun *p*'nin sonucu olması olgusunu değiştiremiyor ise *q* doğrudur ve *S*, *q*'nun doğru olması olgusunu değiştiremez.

Alternatif Olanaklar *S* kişisi *A* eylemini ancak *S*, *A*'dan başka bir şey yapabiliriyse özgürce gerçekleştirmiştir.

Uslamlama ise şöyledir:

Sonuç Uslamlamasının “Yeterlilik” Sürümü

- (1) Belirlenimcilik doğruysa eylemlerimiz doğa yasalarının ve uzak geçmişteki olayların sonucudur.
- (2) Doğa yasalarını değiştiremeyiz.
- (3) Uzak geçmişteki olayları değiştiremeyiz.
- (4) Eylemlerimiz doğa yasalarının ve uzak geçmişteki olayların sonucu, doğa yasalarını değiştiremiyor ve uzak geçmişteki olayları değiştiremiyorsak hiçbir zaman gerçekte yaptığımızdan başka bir şey yapamayız.
- (5) Gerçekte yaptığımızdan başka bir şey yapamıyorsak hiçbir zaman özgürce eylemeyiz.

-
- (6) Belirlenimcilik doğruysa hiçbir zaman özgürce eylemeyiz.

Bu uslamlamada (4) numaralı öncül Yetersizliğin Aktarılması İlkesi'ne, (5) numaralı öncül ise Alternatif Olanaklar İlkesi'ne dayanmaktadır.

Bir uyumcu bu uslamlamaya nasıl karşı çıkabilir? (4) numaralı öncüle karşı şu söylenebilir. Bu öncüldeki koşullu önermenin ön bileşeninde yer alan üç düşünceyi kabul etsek bile son bileşeni kabul etmeyebiliriz. Bunun için şöyle bir yeterlilik tanımını gerekir:

Yeterliliğin Koşullu Çözümlemesi S kişisi A eylemini gerçekleştirmeye yeterlidir =df S, A'yı gerçekleştirmeyi deneseydi S, A'yı gerçekleştirmekte başarılı olurdu.

Örneğin cüzdan örneğinde cüzdanı sahibine götürmeye çalışsaydım bunda başarılı olurdum, öyleyse bu eylemi yapmaya yeterliydim. Uyumcular bu alternatif eylemi gerçekleştirmememin belirlenimcilikle tutarlı olmasının, yani önceki olayların sonucu olmasının buradaki yeterlilik durumunu etkilemediği görüşündeler.

Uyumsuzcular bu yaklaşıma karşı çıkıp örnekteki gibi cüzdanı geri götürmeye çalışıp bunda başarılı olmanın ancak geçmişteki olayların ya da doğa yasalarının değişmesiyle olanaklı olduğunu söylerler. Sonuçta geçmişteki olaylar ve doğa yasaları cüzdanın geri götürülmemesini gerektirmedi mi? Bu sonucun değişmesi için onu ortaya çıkaran bir şeylerin de değişmesi gerekmektedir.

Peki, bir uyumcu buna nasıl yanıt verebilir? Verilebilecek yanıt şu olabilir: Örnekte cüzdanın geri götürülmesi ancak başka bir olanaklı dünyada ortaya çıkabilir (Lewisçi yaklaşımla); her ne kadar bu olanaklı dünyada geçmişteki olaylar ya da doğa yasaları (ya da her ikisi) farklılık gösterse de o olanaklı dünyada bunları değiştiren *ben* olmam. (4) öncülü, bu nedenle, uyumsuzcunun istediği sonucu vermez.

Uyumcular (5) öncülüne karşı çıkmak isteseler ne olur? Bu öncül ve buna dayanak olan Alternatif Olanaklar İlkesi Harry Frankfurt'a (d. 1929) göre yanlıştır. Frankfurt şöyle bir örnek düşünür. Franny ve Zoe bir suikast

planlamaktadırlar. Franny, Zoe'nun son anda vazgeçmesinden korkmaktadır. Bu nedenle gerekmesi durumunda Zoe'yu hipnotize ederek ne olursa olsun onun plana bağlı kalmasını sağlamak istemektedir. Eylem zamanı gelince Franny'nin korktuğu olmaz. Zoe suikasti yapmak için harekete geçer. Böylece Franny'nin Zoe'yu hipnotize etmesine gerek olmaz. Frankfurt'un bu örnekle vardığı sonuç başka bir eylem gerçekleştiremeyecek olmasına karşın Zoe'nun yine de ahlaksal olarak eyleminin sorumluluğunu taşıdığıdır. Öyleyse başka türlü eyleyebilme yeterliliği ahlakın ya da özgürlüğün zorunlu bir koşulu olamaz.

Bu türden örnekleri ortadan kaldırmak için van Inwagen uslamlamasının ikinci bir sürümünü geliştirir. Bunun için şu iki ilkeye gerek vardır:

Denetimsizliğin Aktarılması İlkesi Herhangi bir S kişisi ve p ve q önermeleri için (i) p doğru, (ii) S 'nin p 'nin doğru olup olmaması üzerinde denetimi yok, (iii) q , p 'nin sonucu ve (iv) bu sonuç S 'nin denetimi dışında ise q doğrudur ve S 'nin q 'nun doğru olup olmaması üzerinde denetimi yoktur.

Özgürlük için Denetimin Zorunluluğu S kişisi A eylemini ancak S 'nin A üzerinde bir denetimi varsa özgürce gerçekleştirmiştir.

Bu ilkelerin sonucu olarak uslamlamamızın şu yeni sürümü ortaya çıkar:

Sonuç Usamlamasının "Denetim" Sürümü

- (1) Belirlenimcilik doğruysa eylemlerimiz doğa yasalarının ve uzak geçmişteki olayların sonucudur.
- (2) Doğa yasaları üzerinde denetimimiz yoktur.
- (3) Uzak geçmişteki olaylar üzerinde denetimimiz yoktur.
- (4) Eylemlerimiz doğa yasalarının ve uzak geçmişteki olayların sonucu, doğa yasaları üzerinde denetimimiz yok ve uzak geçmişteki olaylar üzerinde denetimimiz yoksa eylemlerimiz üzerinde denetimimiz yoktur.
- (5) Eylemlerimiz üzerinde denetimimiz yoksa hiçbir zaman özgürce eylemeyiz.

- (6) Belirlenimcilik doğruysa hiçbir zaman özgürce eylemeyiz.

Bu usamlamada (4) öncülü Denetimsizliğin Aktarılması İlkesi'ne, (5) öncülü ise Özgürlük için Denetimin Zorunluluğu İlkesi'ne dayanmaktadır. Frankfurt'un örneği böylece açıklanmış olur. Orada her ne kadar başka bir eylem gerçekleştiremeyecek olsa da Zoe'nun kendi eylemi üzerinde bir denetimi vardır. Bu nedenle Zoe için eyleminin sorumluluğunu taşıyabiliyoruz. Böylelikle bu türden örnekler (5) öncülü için sorun oluşturmaz. Öyleyse bu usamlama karşı çıkmak için geriye bir tek (4) öncülüne karşı çıkma olanağı kaldı. Tipik bir yanıt, isteme (volition) başvuran şöyle bir

açıklama olabilir: Gerçekleştirdiğin bir eylem üzerinde denetimin olabilmesi için eyleminin türlü koşulları sağlaması gerekir. Örneğin isteminin sonucu olmak ve sıradışı bir zorlamanın etkisinde olmamak gibi. Ancak bu koşullar açıkça dile getirildiğinde, bunların sağlanmasının eyleminin denetimin dışındaki (doğa yasaları ya da geçmişteki olaylar gibi) şeylerin sonucu olmasıyla tutarlı olduğu ortaya çıkar.

3.5 Basit Belirlenimsizcilik

Uyumsuzcuların özgürlüğün olanağını açıklamak için benimseyebileceği bir yol belirlenimsiz olayların özgür eylemler üzerinde rol oynadığı düşüncesine başvurmaktır. Bunun yanı sıra eylemlerimizden ne zaman ahlaksal olarak sorumlu olduğumuz ne zaman olmadığımız için de usa uygun bir açıklama vermeliler.

İlk olarak tam olarak eylem anlarında belirlenimsizciliğin “devreye girdiğini” söylemek bir seçenek olabilir. Bunun için bir belirlenmemiş olay tanımını gereklidir:

E olayı *belirlenmemiştir* =df şu özelliklerdeki bir *t* zamanı *yoksa*: (i) *t*, *E*'nin gerçekleşme zamanından önce ve (ii) dünyanın *t* anındaki durumunu dile getiren önerme ve doğa yasalarının birleşmesi (conjunction) *E*'nin gerçekleşeceği sonucunu gerektirir.

Bu belirlenmemişlik tanımından yararlanan özgür eylem açıklaması şöyle verilebilir:

Basit Belirlenimsizcilik (i) Belirlenmemiş eylemler vardır. (ii) Bir eylem eğer ve ancak belirlenmemişse özgürdür. (iii) Kişiler kendi belirlenmemiş eylemlerinden genelde⁶ ahlaksal olarak sorumludurlar.

Bu açıklama için karşı örnek bulmak zor olmaz. Dondurma aldığınızı ve tam külahı tuttuğunuz anda belirlenimsiz bir biçimde külahı elinizden fırlattığınızı düşünelim. Basit Belirlenimsizcilik'e göre buradaki eyleminiz özgür çıkar ve ahlaksal olarak sorumluluk doğar. Kuşkusuz bu sonuç doğru olmaz. Bu eylemi siz istemediniz ve önceden bunu yapacağınızı bilmiyordunuz. Bu durumda nasıl olur da ahlaksal sorumluluk doğar?

Şans durumlarını ahlak alanından çıkarmak için şöyle bir ilke koyabiliriz:

Salt Şans Bir olay belirlenmemişse, o olayda kimsenin sorumluluğu olmaz.

⁶Buradaki “genelde” vurgusunun nedeni özgürlüğün ahlaksal sorumluluk için gerekli ancak yeterli olmamasıdır. Ahlaksal sorumluluk için bilinci yerinde olmak, bir özne olduğunun bilincinde olmak, ahlaksal kavramları edinmiş olmak, niyet geliştirebilme yeterliliği gibi başka öğeler de gereklidir.

Bu ilkenin söylediği aynı doğa yasaları ve geçmiş olaylar birden fazla sonuca neden olabiliyorsa orada şans etkeni vardır ve sorumluluk ortaya çıkmaz.

Basit Belirlenimsizcilik bu Salt Şans İlkesi'nin yanlışlığını savunabilir mi? Dondurma örneği için şu denebilir mi: Dondurmayı düşürme olasılığın az ancak fiziksel olarak olanaklıysa, kendini bu olasılığın gerçekleşebileceği bir duruma sokmaman gerekirdi. Öyleyse ortada ahlaksal sorumluluk vardır.

Basit Belirlenimsizcilik'in bu yanıtı bir tutarsızlık içerir gibi görünür. Bu yaklaşıma göre bir eylemin özgür ve ahlaksal sorumluluk doğuran türde sayılabilmesi belirlenimsiz bir biçimde gerçekleştirilmiş olmasına bağlıdır. Bu durumda bir kişiden kendisini davranışının belirlenmemiş olacağı duruma sokmamanın istenmesi ahlaksal sorumluluğun temelini ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bir başka deyişle, bu yaklaşım ahlaksal eylemin söz konusu olacağı durumlardan kaçınmayı önererek ahlaki kaçınılması gereken bir duruma dönüştürmüş gibi görünüyor.

3.6 İstemsiz Belirlenimsizcilik

Belirlenimsizciliğin eylem anında devreye girdiğini söylemek yerine seçme ve karar vermeye odaklanıp bu türden edimlerin belirlenmemiş olmasına dayalı bir yaklaşım nasıl olur? Şu "istem" tanımına bakalım:

A bir istemdir =df A seçme ya da isteme türünden bir zihinsel edimdir.

Bu tanıma dayanarak yaklaşımı şöyle gösterebiliriz:

İstemsiz Belirlenimsizcilik (i) Kimi eylemlere eylemin öznesinin önceden belirlenmemiş istemi neden olur. (ii) Bir eylem eğer ve ancak (a) kendisi önceden belirlenmemiş bir istemse ya da (b) o eyleme, eylemin öznesinin önceden belirlenmemiş istemi neden olduysa özgürdür. (iii) Eylemlerin özneleri kendi önceden belirlenmemiş istemlerinden ve bu istemlerinin neden olduğu eylemlerinden genelde ahlaksal olarak sorumludurlar.

Belirlenimsizciliğin bu sürümü dondurma örneğinde istenen sonucu verir. O örnekte dondurmayı düşürmek istemli bir eylem olmadığı için ahlaksal sorumluluk doğmaz.

Bu sürüm için de bir karşı örnek üretmeyi deneyelim. Yine dondurma aldığınızı ancak bu kez zihninizin belirlenimsiz bir biçimde işlemesi sonucu, belirli bir gerekçe olmadan, dondurmayı fırlatma kararı aldığınızı varsayalım. Bu kararı alır almaz pişmanlık duymuş ve böyle bir şey yapmak istemiyor olduğunuzu düşünmüş olun. Buna karşılık kaslar çoktan harekete geçmiş ve dondurmayı fırlatmışsa artık iş işten geçmiştir.

İstemsel Belirlenimsizciliğe göre bu örnekte özgür bir eylem söz konusudur ve eylemden dolayı ahlaksal sorumluluk da doğar. Ancak bu sonuç pek kabul edilebilir görünmüyor. Buradaki sorun, rastgele (random) bir istem ve bunun sonucu ortaya çıkan bir edim için özgür ya da ahlaksal demenin kolay olmamasıdır. Bunu daha iyi görmek için yukarıdaki Salt Şans İlkesi'ne ek olarak şu ilkeyi de dikkate alabiliriz:

Sorumlu-olmamanın Aktarılması İlkesi S , e_1 'den sorumlu değilse ve e_1 e_2 'yi fiziksel olarak zorunlu kılıyorsa, S , e_2 'den de sorumlu değildir.

Salt Şans İlkesi'ne göre dondurmayı fırlatmayı istemeniz önceden belirlenmemiş olduğundan o istemden sorumlu olmazsınız. Bununla birlikte Sorumlu-olmamanın Aktarılması İlkesi ise bu sorumlu olmama durumunun istemin belirlediği eylemlere, yani dondurmanın fırlatılmasına da aktarıldığını söyler. Böylece ondan dolayı da sorumluluk doğmaz.

3.7 Özgürlükçü Özne Nedenselliği

Basit Belirlenimsizcilik ve İstemsel Belirlenimsizcilik, belirlenimsizciliğin kabul edilmesinden sonra özgürlüğe bir alan açmaya çalışan girişimlerdir. Bu nedenle bunlara *özgürlükçü* (libertarian) yaklaşımlar da denir. Bu yaklaşımların karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilmek için geliştirilmiş bir başka özgürlükçü görüş *Özgürlükçü Özne Nedenselliği* (ÖÖN) yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temelinde neden-etki bağıntısında “neden”in yerinde her zaman olay kategorisinden bir varlık olmasının gerekmediği, kimi durumlarda bir öznenin de bir olaya neden olabileceği varsayımı yer alır. Buna göre, örneğin kolumu isteyerek hareket ettirmem gibi bir olayın nedeni kuşkusuz beyindeki başka bir olaydır. Buna karşılık beyindeki bu olayın nedeni başka bir olay değil, bir özne olarak ben olurum.

ÖÖN'nin iki temel önvarsayımı var. İlki kendisine başka olaylar neden olmamış olayların varlığıdır. İkincisi ise bu türden olaylara bir öznenin neden olabileceğidir. Örneğin tahta bir sopayla yerdeki bir taşı hareket ettiren birini düşünelim. Burada nedensel ilişkiler şöyledir:

özne → beyindeki olay → kaslar kasılır → el hareket eder → sopa hareket eder → taş hareket eder

Burada dikkat edilmesi gereken nokta beyindeki olayın ortaya çıkışını fiziksel olarak zorunlu kılacak başka bir olayın olmamasıdır. Bunun yerine burada neden-etki zincirini başlatan bir özne vardır. Bu özne için Aristotelesçi anlamda “devinmeyen devindirici” denebilir. Bu açıklamalardan sonra ilk olarak *nedeni dışsal olma* deyimini tanımlayıp sonra buna dayalı bir ÖÖN açıklaması verebiliriz:

A eyleminin *nedeni dışsaldır* =df *A*'ya *A*'nın öznesinin dışında başka bir olay ya da olaylar neden olmuştur.

Özgürlükçü Özne Nedenselliği (i) Nedeni dışsal olmayıp öznenin kendisi olan eylemler vardır. (ii) Bir eylem eğer ve ancak (a) nedeni dışsal değilse ve (b) eyleme kendi öznesi neden olduysa özgür bir eylemdir. (iii) Bir eylemin (a) nedeni dışsal değil ve (b) nedeni öznenin kendisiyse, eylemin öznesi bu eylemden dolayı genelde ahlaksal sorumluluk taşır.

Buna göre yukarıdaki örnekte elin hareket etmesi (taşı hareket ettirmek için) özgür bir eylem çıkar çünkü bunun nedeni öznenin dışındaki başka bir olay değildir ve öznenin kendisi bu olaya dolaylı da olsa neden olmuştur. Ahlaksal sorumluluk da aynı nedenle ortaya çıkmış olur.

ÖÖN görüşüne ilk olarak önvarsayımların sorgulanması yoluyla karşı çıkılabilir. Örneğin ilk önvarsayım olan kendisine başka olaylar neden olmamış olayların varlığı düşüncesinin deneysel (empirik) bir temeli olup olmadığı sorgulanabilir.

İkinci olarak bir öznenin bir olaya neden olması gizemli bulunabilir. Bunun ne anlama geldiği sorgulanabilir. ÖÖN'yi savunan bir kimse bu görüşe şöyle yanıt verebilir: Nedensellik ilgili sorun genel bir sorundur. İki olaydan birinin diğerine nasıl neden olabildiği konusunda da gizemli yanlar var. Bu konuda tam bir açıklama henüz verilemedi. Öyleyse bir öznenin bir olaya neden olmasındaki gizem yalnızca buraya özgü bir sorun değildir. Dahası, bu görüşü savunanlar özne nedenselliğinin olay nedenselliğine göre daha temel olduğunu ve bundan dolayı daha az gizemli olduğunu da söyleyebilirler. Buradaki düşünce, bir bebeğin öncelikle kendisinin bir şeyleri, örneğin ellerinin hareketini, denetleyebildiğini görmesi ve buna dayanarak ilk nedensellik kavramını oluşturması, sonrasında bu nedensellik kavramını dışarıdaki olaylara da uygulamasıdır.

Üçüncü bir eleştiri kuramsal tutumluluk gereği olay nedenselliği dışında ikinci tür bir nedensellik olan özne nedenselliğine gereksinim duymadığımız düşüncesine dayanır. Olay nedenselliği nedensellikten beklediğimiz bütün işi zaten yapıyor. Özgür istenç sorununu açıklamak için ikinci bir nedensellik kavramı türetmek *ad hoc* bir girişim olarak görülebilir.

ÖÖN'ye yönelik daha yeni bir eleştiri ise şu türden örneklere dayanır: Ayşe, Ali'den tuzu uzatmasını istemiş ve Ali de bunu yapmış olsun. Özne nedenselliği diye bir şeyin varlığını kabul ediyorsak burada Ali'nin, eyleminin nedeni olduğunu da söylemeliyiz. Buna karşılık, bu eylemin öznenin dışında bir nedeni olduğunu da söylemeliyiz gibi görünüyor. Sonuçta Ayşe tuzu istemeseydi Ali tuzu uzatmayacaktı. Öyleyse ÖÖN'nin yukarıda verilen açıklamasında bir eylemin özgür sayılabilmesi için dışsal nedeni olmaması koşuluna aykırı bir durum yaratmış olduk.

3.8 Uyumcu Özne Nedenselliği

ÖÖN'nin karşılaştığı sorunu çözmek için yukarıdaki ilk koşulu biraz yumuşatmayı deneyebiliriz. Bunun için özne nedenselliği düşüncesinden vazgeçmeden, nedenin dışsal olmaması gerekliliğini kaldırabiliriz. Buna göre, bir eylemin nedeni bir özneyse, o eyleme aynı zamanda dışsal bir olay neden olmuşsa bile, o eylem için özgürdür deriz:

Uyumcu Özne Nedenselliği (i) Özne-nedenli eylemler vardır. (ii) Bir eylem eğer ve ancak özne-nedenliyse özgürdür. (iii) Özneler kendi özne-nedenli eylemlerinden genelde ahlaksal olarak sorumludurlar.

Uyumcu Özne Nedenselliği (UÖN) belirlenimli bir evren düşüncesiyle uyumludur. Özne nedenselliğini savunan diğer birçok görüş uyumsuzcudur.

UÖN'ye karşı şöyle bir senaryo verilebilir. Marslıların bir kişiyi kaçırdığını ve beyinde yaptıkları değişiklik yoluyla bu kişinin ertesi gün, normalde işlemeyeceği bir suç işlemesine neden olduklarını varsayalım. UÖN'ye göre bu kişi özgürce eylemekte ve eyleminden dolayı ahlaksal sorumluluk taşımakta sonucu çıkmaktadır. Sonuçta eylemin aynı zamanda dışsal bir nedeni olsa da öznenin kendisi de bir nedendir.

UÖN'nin karşılaştığı bu tür zorluklara karşın ÖÖN'ye göre iki önemli üstünlüğü vardır. İlk olarak "Tuzu uzatır mısınız?" örneğinde olduğu gibi zorlamaya dayanmayan istekler bir öznenin özgür eyleminin önünde bir engel olmaz. İkinci olarak ÖÖN'nin deneysel önvarsayımı olan insan beyinde başka olayların neden olmadığı ancak kendileri öznenin eylemlerinin nedeni olan olayların varlığının kabulüne gerek yoktur.

4. Bölüm

Zaman

Zaman hep uzay ile birlikte anılır. Bir uzay ve zaman karşılaştırmasında uzayın şu üç özelliği önemlidir. İlk olarak uzayın içkin bir yönü yoktur. İkinci olarak uzay devinen ya da akan bir şey değildir. Üçüncü olaraksa uzaydaki konumlar ontolojik olarak bir farklılık yaratmaz; her bir konum eşit düzeyde gerçektir. Uzay üç boyutlu dev bir sürekliliktir

Zamanın ise öncelikle içkin bir yönü vardır; hep geleceğe gider. Zaman aynı zamanda devinmektedir. Her bir an gelecekte gelip şimdiden geçtikten sonra geçmişe doğru uzaklaşır. Zamandaki konumların ontolojik statüsü de farklılık gösterir. Örneğin gelecek salt potansiyel bir alanken geçmiş olup bitmişliklerin alanıdır. Tam anlamıyla gerçek olan yalnızca şimdidir.

Birçok bilimci ve filozof zaman ile ilgili bu düşüncelere karşı çıkmışlardır. Onlara göre zaman evrenin uzaydaki üç boyuta benzeyen dördüncü boyutudur. Geri kalan özellikler bizim zaman algımızla ilgilidir; bu özelliklerin bir gerçekliği yoktur.

4.1 McTaggart'ın Uslamlaması

Zaman tartışmaları için kilit önemdeki bir metin J. M. E. McTaggart'ın (1866-1925) ünlü "Zamanın Gerçek Dışılığı" başlıklı yazısıdır. McTaggart'ın uslaması iki aşamalıdır. İlk olarak zaman parçaları ve olayların *geçmişlik*, *şimdilik* ve *geleceklilik* gibi özellikleri taşıyamayacağı savunulur. İkinci olarak bu nedenle zamanın gerçek olamayacağı gösterilmeye çalışılır.

Öncelikle McTaggart'ın terminolojisini inceleyelim. McTaggart zamandaki konumların iki biçimde betimlenebileceğini söyler. İlk olarak bir konumun diğerinden *önce* ya da *sonra* olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin 2021 yılı 2022 yılından öncedir. Öncelik ve sonralık kalıcı bir ayrımdır. İkinci olarak zamandaki konumları *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* olarak ayırt edebiliriz. Örneğin 2022 şimdi ise 2023 gelecek, 2021 ise geçmiştir. Zamandaki

konumların bu ayırım bakımından taşıdıkları özellikler geçicidir. Örneğin bir zaman dilimi olarak 2022 yalnızca 2022 yılında şimdidir, 2023 yılında geçmiş olacaktır.

McTaggart zamanı geçmiş, şimdi, gelecek ayırımına göre betimlediğimizde ortaya çıkan diziye *A dizisi*, öncelik sonralık ayırımına göre betimlediğimizde ortaya çıkan diziye ise *B dizisi* adını verir. Aslında bu iki dizi tam olarak aynı zaman konumlarını içerecekleri için özdeşirler ancak farklı biçimlerde karakterize edilirler.

McTaggart uslamasının ilk bölümünde *A dizisinin* gerçek olabilmesi için bu dizideki her bir anın *geleceklilik*, *şimdilik* ve *geçmişlik* özelliklerini taşıması gerektiğini söyler. Bunun nedeni her bir anın gelecek olma durumundan şimdi olma durumuna, oradan da geçmiş olma durumuna geçmesinin gerekmesidir. Ancak bu özellikler uyumsuzdurlar; bir zaman parçası hem geçmiş, hem şimdi ya da hem şimdi hem gelecek vb. olamaz. Öyleyse *A dizisi* gerçek olamaz.

McTaggart'a şöyle bir karşı çıkış gelebilir. Belirli bir an verili olduğunda bu an için dilbilgisel kipten yararlanarak *şimdidir* ancak gelecek *idi* ve geçmiş *olacak* denebilir. Bir başka deyişle, belirli bir zaman dilimi şimdi, geçmiş ve gelecek özelliklerini aynı anda değil, peşpeşe gelen anlarda taşır.

McTaggart buna şöyle yanıt verir: *şimdiki anın geçmiş olacağını* söylemek *gelecek zamandaki bir anda* onun geçmiş (ya da gelecekte geçmiş) olduğunu söylemektir. Benzer biçimde *şimdiki an için gelecek idi* demek de onun *geçmiş zamandaki bir anda* gelecek (ya da geçmişte gelecek) olduğunu söylemektir. Böyle olunca aslında özelliklerin sayısını çoğaltmaktan başka bir iş yapmamış olduk. Şöyle düşünebiliriz. Zaman kiplerini için içine katmakla özelliklerin sayısını üçten dokuza çıkarmış olduk:

- geçmişte geçmiş
- geçmişte şimdi
- geçmişte gelecek
- şimdide geçmiş
- şimdide şimdi
- şimdide gelecek
- gelecekte geçmiş
- gelecekte şimdi
- gelecekte gelecek

Zaman kipi dönüştürülünce bu dokuz (kipsiz) özellik ortaya çıkar. Her bir an (ya da olay) bu dokuz özelliği taşımalıdır. Örneğin Covid-19 pandemisi gibi bir olay gelecekte gelecek, gelecekte şimdi, gelecekte geçmiş, şimdide gelecek, şimdide şimdi, şimdide geçmiş, geçmişte gelecek, geçmişte şimdi, geçmişte geçmiş özelliklerinin hepsini taşımalıdır. Bunlar salt şimdi, geçmiş, gelecek özelliklerine göre daha karmaşık yapıdadır. Ancak bunlar içinde kimileri de uyumsuzdur. Örneğin şimdide gelecek, şimdide şimdi, şimdide geçmiş özellikleri bir arada bulunamazlar. Burada yine şöyle bir karşı çıkış gelebilir. Belirli bir zaman parçası bu uyumsuz özellikleri aynı anda değil peşpeşe taşır. Yine zaman kiplerine başvurmalıyız. Ancak McTaggart'ın yanıtı bu karşı çıkışın özelliklerin sayısını bu kez dokuzdan yirmi yediye çıkarmaktan başka bir şey yapmamış olacağıdır. Sorun sürer. Bu türden karşı çıkışlar uyumsuz özelliklerin sayısını çoğaltmaktan başka bir işe yaramaz.

McTaggart'ın uslamasının ikinci bölümü değişimin zaman için özsel olduğu düşüncesine dayanıyor. Bu Aristoteles'e kadar giden bir düşüncedir. Ona göre zaman değişimin ölçüsüdür; değişim olmadan zaman da olmaz.

McTaggart A dizisinin değişim için özsel olduğu görüşündedir. Öncelikle gerçek değişimleri gerçek olmayan değişimlerden ayırmak ister. Buna şöyle bir örnek verir: Bir şömine maşasının belirli bir Pazartesi günü sıcak, kalan günlerde soğuk olması ile Greenwich meridyenini karşılaştıralım. Meridyen belirli enlemlerde İngiltere sınırları içindeyken başka enlemlerde İngiltere sınırları dışındadır. Bunu meridyenin bir değişimi olarak düşünemeyiz, tıpkı bir çitin bir ucunun beyaz diğer ucunun kırmızı olmasını gerçek bir değişim olarak düşünmemek gerektiği gibi. Bu örneklerde tek bir nesnenin uzaydaki farklı konumlarda farklı özellikler taşıması söz konusudur. Şömine maşası örneğine döner ve oradaki günleri de zamandaki farklı noktalar gibi düşünürsek bir noktada şöminenin sıcak olması diğer bir noktada soğuk olması gerçek bir değişim değildir McTaggart'a göre. Sonuçta şöminenin belirli bir Pazartesi günü sıcak olması ve diğer günlerde soğuk olması her zaman doğru çıkacaktır.

McTaggart'ın burada dikkat çektiği, değişimin söz konusu olabilmesi için bir dizinin, bir akışın ve o akış sonucunda değişen özelliklerin gerekli olduğudur. Bunu sağlayacak olan A dizisidir. A dizisinde olaylar ve zaman parçaları gelecek olmaktan şimdi olmaya, şimdi olmaktan geçmiş olmaya doğru değişirler. Bunun sonucunda maşanın sıcak olmasının gelecek olmaktan şimdi olmaya doğru değişmesi (yani maşanın ısınması) ve maşanın sıcak olmasının şimdi olmaktan geçmiş olmaya doğru değişmesi (yani maşanın soğuması) söz konusu olmuş olur. Böylelikle gerçek değişim elde edilmiş olur.

McTaggart'ın uslamasının iki bölümünü bir arada düşündüğümüzde şu sonuca varırız: Değişim zaman için özselidir. A dizisi değişim için özselidir. A dizisi gerçek değildir. Öyleyse zaman gerçek değildir.

4.2 A Kuramı ve B Kuramı

McTaggart'ın uslamlamasının iki bölümüne karşı farklı tepkiler gelmiştir. Kimi kuramcılar McTaggart'ın A dizisine karşı uslamlarını kabul edip onun zamanın gerçek olmadığı görüşünü reddederler. Bu kuramcılara göre zaman B dizisi oluşturur. Bu nedenle bunlara "B kuramcıları" adı verilir.

Kimi başka kuramcılar ise McTaggart'ın hem A dizisine yönelik hem de zamanın gerçek dışılığına yönelik uslamlamalarını reddederler. Bu kuramcılara göre "A özellikleri" zaman parçalarının ve olayların gerçek özellikleridir; bu özellikler zaman geçtikçe değişirler. Bunlara da "A kuramcıları" adı verilir.

McTaggart'ın zamanın gerçek dışılığı görüşüne ise neredeyse kimse ikna olmamıştır.

A Kuramı ve B Kuramı'nı formüle etmek için kimi tanımlara gerek vardır. *A özellikleri*, eğer varlarsa, *geçmişlik*, *şimdilik*, *geleceklilik*, *bir gün gelecekte olma* gibi özelliklerdir. Buna karşılık *B ilişkileri*, *önce*, *eş zamanlı*, *sonra*, *bir gün sonra* gibi iki-boşluklu zamansal ilişkilerdir. Buna göre iki kuramı şöyle dile getirebiliriz:

A Kuramı (i) A özellikleri gerçektir ve (ii) zamanın akışı her bir zaman parçasının farklı A özelliklerini ardışık bir biçimde taşımasıdır.

B Kuramı (i) A özellikleri gerçek değildir ve (ii) zaman gerçekte akmaz.

İki kuram B özelliklerinin gerçek olduğu konusunda anlaşılır. Anlaşamadıkları A özelliklerinin gerçek olup olmadığı¹ ve zamanın akıp akmadığıdır.

B Kuramcıları McTaggart'ın A dizisine yönelik uslamlamasını en azından sonucu bakımından kabul ederler. Buna karşılık A dizisinin değişim için özsel olduğu savını reddederler. B Kuramcısına göre bir nesne bir özelliği belirli bir zamanda taşırken başka bir zamanda taşımıyorsa gerçek bir değişim ortaya çıkar.

A Kuramcısı ise McTaggart'ın A dizisine yönelik uslamlamasındaki şu öncülü reddetmelidir: A dizisi gerçekse, zamandaki her bir an geçmiş, şimdi ve gelecek olmalıdır. Bu öncülü reddetmenin yolu ise zaman kiplerinin temel önemde olduğunu savunmaktır. Buna göre bir şey için *φ'dır*, *φ idi* ve *φ olacak* demek arasında temel ve başka biçimde çözümlenemez bir fark vardır. McTaggart yukarıda zaman kiplerini geçmiş, şimdi ve gelecek anlarla dile getirerek A dizisinin çelişik olduğunu göstermeye çalışmıştı. A Kuramcısı bu türden bir dönüştürmenin yapılamayacağını söyleyerek çelişkiyi engeller.

¹A özelliklerinin gerçek olduğunu söylemek bu özelliklerin B özelliklerine indirgenemez olduğunu söylemek anlamına gelir.

Zaman kiplerini temel almak önermelerin doğruluklarının zamana göre değiştiğini kabul etmeyi de beraberinde getirir. Bu görüş Zaman Kipine Dayalı Anlambilim olarak adlandırılabilir:

Zaman Kipine Dayalı Anlambilim (i) Doğal dilin zaman kiplerinin sözlü dile getirişleri (“dir”, “idi”, “olacak” gibi deyimler) temel ve daha fazla çözümlenemez kabul edilmelidirler. (ii) Önermelerin *tek başlarına* değil bir *zamana göre* doğruluk değerleri vardır.

Örneğin “Ali makarna yiyor.” tümcesinin dile getirdiği önerme Ali yemeğe başlamadan önce yanlış, yemeğini yerken doğru, yemeğini bitirdikten sonra ise yeniden yanlış olur.

Bunun karşısında ise Zaman Kipine Dayalı Olmayan Anlambilim yer alır:

Zaman Kipine Dayalı Olmayan Anlambilim (i) Doğal dilin zaman kiplerinin sözlü dile getirişlerine (“dir”, “idi”, “olacak” gibi deyimler) olan gereksinim “eş zamanlı”, “önce” ve “sonra” gibi deyimlerin uygun kullanımları yoluyla giderilebilir. (ii) Önermelerin bir *zamana göre* değil *tek başlarına* doğruluk değerleri vardır.

Bu yaklaşımda önermelerin değişmez doğruluk değerleri vardır. Buna göre “Ali makarna yiyor.” tümcesinin dile getirdiği önerme aslında “Ali 20 Ocak 2022 saat 21:30’da makarna yiyor.” ile dile getirilebilecek bir önermeye karşılık geldiği için doğruluk değeri zamanla değişmez.

A Kuramcısı McTaggart’ın A dizilerinin çelişkiye yol açtığı uslamlamasına karşı böylece zaman kiplerinin temel oldukları ve daha fazla çözümlenmeye izin vermedikleri düşüncesiyle karşı çıkarlar. Bunun sonucu olarak A dizilerinin gerçek olduğu söylenebilir.

4.3 Akış Hızı Uslamlaması

Zamanın aktığını söyleyen A Kuramcısına karşı şu sorulabilir mi: Zaman tam olarak ne kadar hızla akıyor? “Saatte bir saat” gibi bir şey söylenirse bu, tutarsız ya da bilgi vermeyen türden bir yanıt olur. Zamanın hızını ölçmek için kendi birimleri olan ikinci bir zaman boyutu varsaysak bu kez aynı soru bu boyut için de sorulacak ve sonsuz gerileme ortaya çıkacaktır.

Öyleyse şu uslamlama verilebilir:

Akış hızı uslamlaması

- (1) Zaman akıyor demek anlaşılırsa, “Zaman ne kadar hızla akıyor?” sorusunu sormak da anlaşılırdır.
  - (2) “Zaman ne kadar hızla akıyor?” sorusunu sormak anlaşılırsa bu soruya tutarlı bir yanıt vermek olanaklıdır.
  - (3) Bu soruya tutarlı bir yanıt vermek olanaklı değildir.
-
- (4) Zaman akıyor demek anlaşılır değildir.

Peki, bir A Kuramcısı bu uslamlamaya nasıl yanıt verebilir? Öncelikle şu temel soruyu düşünmeliyiz:

S1 Akıştan söz etmek herhangi bir değişmeyi zamanın akışı ile karşılaştırmayı özsel olarak gerektirir mi, yoksa herhangi iki değişimi karşılaştırmayı mı gerektirir?

Bir A Kuramcısı burada dile getirilen ikinci yolu izleyip herhangi bir değişime göre zamanın akış hızını belirleyebilir. Örneğin maraton koşucusu Abebe Bikila saatte 19 km hızla koşuyorsa, zamanın akış hızının Abebe Bikila'nın her 19 km'lik koşusunda bir saat olduğunu söyleyebilir. Bu yaklaşım benimsenirse A Kuramcısı (3) numaralı öncülü reddedebilir.

A Kuramcısının önündeki bir başka yol ise S1'deki sorunun ilk bölümüne olumlu yanıt vermektir. Bu kez şu soru gündeme gelir:

S2 Zamanın akışı kendisiyle karşılaştırılabilir mi?

Bir başka deyişle, zamanın akış hızını yine zaman ile ölçebilir miyiz? Bunu kabul eden bir A Kuramcısı "Zaman ne kadar hızla akıyor?" sorusunun anlaşılır olduğunu ve şu türden bir yanıtı olduğunu (ve bu yanıtın anlaşılır olduğunu) da söylemelidir: Zaman saatte bir saat hızla akar. Bunu söyleyen bir A Kuramcısı yine yukarıdaki (3) öncülünü reddetmiş olur.

A Kuramcısının önünde son bir seçenek olarak S2'ye "hayır" demek olabilir. Bu durumda (3) öncülünü kabul edip (1) öncülünü reddetmelidir. Böylelikle "Zaman ne kadar hızla akıyor?" sorusunun anlaşılır bir soru olmadığını söylemiş olur.

Bu üç seçenek de A Kuramcısının zamanın hızını ölçmek için ikinci bir zaman boyutu varsayması gerektiğini söyleyen eleştiriye karşı yanıt olabilir.

4.4 Görelilik Usamlaması

A Kuramına yönelik bir başka karşı çıkış Özel Görelilik Kuramı (ÖGK) kaynaklıdır. ÖGK'ya göre mutlak eş zamanlılık diye bir şey yoktur. Öyleyse A özellikleri gerçek olamaz. Örneğin evrendeki her konum için geçerli mutlak bir şimdilikten söz edemeyiz. Bu durumda zamanı B Kuramının sözünü ettiği türden B ilişkileriyle (öncelik, sonralık gibi) açıklamamız gerekir.

Bir A Kuramcısı bu eleştiriye şöyle yanıt verebilir. Metafizik sonuçları olan herhangi bir bilimsel kuram için o kuramın iki ayrı sürümünden söz edebiliriz: (i) felsefi yükü ve metafizik sonuçları olan bir sürüm ve (ii) deneysel (empirik) bakımdan ilkinde denk ancak felsefi yükü ve metafizik sonuçları olmayan bir sürüm. ÖGK'nın böyle iki sürümü şöyle dile getirilebilir:

ÖGK+ ÖGK'nın felsefi bakımdan güçlü bir sürümü: Bu sürüm mutlak eş zamanlılık diye bir ilişkinin olmadığı önermesini ya tam anlamıyla içermeli ya da en azından bu önermeyi gerektirmelidir.

ÖGK- ÖGK'nın ÖGK+'ya deneysel bakımdan denk ancak felsefi bakımdan yalın bir sürümü: Bu sürüm mutlak eş zamanlılık diye bir ilişkinin olmadığı önermesini tam anlamıyla içermediği gibi bu önermeyi gerektirmez de.

Bu iki sürüm üzerinden A Kuramcısı şöyle bir savunma kurgulayabilir. Görelilik kuramıyla ilgili uslamlamayı ÖGK+ üzerinden düşünürsek ÖGK+'yı destekleyen deneysel kanıtların aynı oranda ÖGK-'yi desteklediğini de söyleyebiliriz. A Kuramcısı a priori kanıtların, yani felsefi değerlendirmenin, ÖGK+ yerine ÖGK-'yi desteklediğine inandığı için ÖGK+'nın yanlış olduğu sonucuna varabilir.

Öte yandan görelilik kuramıyla ilgili uslamlamayı ÖGK- üzerinden düşünürsek bu durumda kuramın yalnızca iki nesnenin ya da olayın mutlak olarak eş zamanlı olduğunun saptanmasının fiziksel olarak olanaklı olmadığı sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu sonuç mutlak eş zamanlılık ilişkisinin metafizik bir ilişki olarak var olduğu düşüncesiyle uyumsuz değildir.

4.5 “Neyse ki bitti!”

Birçok A Kuramcısı kendilerine karşı yöneltilen uslamlamaların başarısızlığını gösterdikten sonra kendi görüşlerini desteklemek için bir uslamlama vermeleri gerekmediğini çünkü A Kuramının zaten sezgisel olarak B Kuramından üstün olduğunu söylerler. Buna karşılık yine de A Kuramcılarının B Kuramına karşı geliştirdikleri uslamlamalar vardır.

B Kuramına yönelik en önemli uslamlamalardan biri Arthur Prior'ındır (1914-1969). Bunu görmek için öncelikle iki zamansal olgu türünü *A-olguları* ve *B-olguları* olarak birbirinden ayıralım. Burada olguları örneğin iki sayısının asal olması ya da MSGSÜ'nün logosunun lacivert olması türünden şeyler olarak görebiliriz. A-olgularının gerçekten varlığından söz edebiliyorsak bunların şu türden A-özelliklerini taşıdıklarını söyleriz: 2525 yılının *gelecekte* olması, 1996 Avrupa Futbol Şampiyonası'nın *yirmi altı yıl geçmişte* olması vb. Buna karşılık varlıkları konusunda kuramcıların uzlaştıkları B-olguları ise şu türden B-ilişkilerini taşırlar: 2525 yılının 2022 yılında *sonra* olması, 1996 Avrupa Futbol Şampiyonası'nın 2000 Olimpiyatları'ndan *dört yıl önce* olması vb.

Bu bilgilere dayanarak uslamlama şöyle kurulur: Başınız çok acı verici bir biçimde ağrıyor olsun. Ağrı sona erdiğinde şöyle diyebilirsiniz: “Neyse ki bitti!” Bu söz bir A-olgusunu yani baş ağrınızın geçmişte kaldığını bildiriyor gibi görünür. Buna karşılık bu sözü bir B-olgusunu yani baş ağ-

rınızın söylediğiniz sözden önce sonlandığını bildiriyor olarak düşünmek pek usa uygun görünmez. Prior bir kimse neden böyle bir şey söylesin, diye sorar. Dahası, baş ağrınızın bu sözün söylenmesinden önce sonlandığı her zaman doğrudur. Burada bildirilen hoşnutluk bu nedenle olsaydı baş ağrınızın daha başında şunu söylemenizin de usa uygun olması gerekmez miydi: “Neyse ki bu baş ağrımın sonlanması baş ağrımın bitişinden sonra söyleyeceğim ilk sözden öncedir.”? Ayrıca “Neyse ki bitti!” derken bu sözün kendisini düşünmediğinizden dile getirilen şey yukarıdaki B-olgusu olamaz.

Uslamlama şöyle sonuçlanır: “Neyse ki bitti!” dediğinizde zamansal bir olgu üzerine bir şey söylersiniz ancak bu sözü edilen bir B-olgusu olamaz. Öyleyse burada sözü edilen bir A-olgusu olmalıdır. Bu durumda A-olguları vardır. A-olguları varsa A Kuramı doğrudur. Dolayısıyla B Kuramı da yanlıştır.

Kaynakça

Carroll, John W. ve Ned Markosian (2010). *An Introduction to Metaphysics*.
Cambridge: Cambridge University Press.